

שותפויות מוזרות: התנועה הרוויזיוניסטית ואגודת־ישראל בתקופת השואה

יהודית תידור־באומל

מבוא

הכול החל מסיפור זקנו של ראובן הכט. במשך קרוב לחמישים שנה היה סנטרו של ד"ר הכט מכוסה זקן קצר, מעוצב בסגנון אירופי. הכט, מייסד חברת 'דגון' שבחיפה, היה חבר ותיק בתנועה הרוויזיוניסטית, נצר למשפחה שווייצרית־יהודית אמידה. יום אחד, בעת ששוחחנו על פעולות ההצלה שבהן השתתף בתקופת השואה, ציין הכט שאחת המזכרות שנתרו לו מאותה תקופה היא הזקן. וכך אירע הדבר: בחג הפסח תש"ה (1945) עבד הכט עם קבוצת פעילים מאגודת־ישראל שבשווייץ ('קבוצת שטרנבוך') בהכנת רשימות הצלה. בשמונת ימי החג עבדה החבורה יומם ולילה, עם הפסקות קצרות לצורכי מזון ושינה. כנהוג בחול המועד לא התגלחו הגברים החרדים כל אותו השבוע, וכאות לשותפות הגורל הצטרף אליהם בנהגם זה גם הרוויזיוניסט החילוני רודולף הכט. בתום החג החליט הכט להשאיר את זקנו כמזכרת לשותפות שהצילה יהודים מלוע הארי.¹

הסיפור ששמעתי מפי ד"ר הכט מחדד סוגיה שעלתה פעמים אחדות במהלך תולדותיה של התנועה הרוויזיוניסטית, ועניינה מערכת היחסים האמביוולנטית בין תנועה זו לבין גורמים חרדיים בכלל, ובינה לבין אגודת־ישראל בפרט. מערכת היחסים הזאת שייכת לאותה קטגוריה המכונה בפי חוקרי מדעי החברה 'שותפויות מוזרות' – שיתוף־פעולה, לעתים נקודתי בלבד, בין גורמים שלכאורה אין ביניהם כל מכנה משותף.² הכוונה אינה רק לגורמים בעלי יחס ניטרלי זה לזה, או לכאלה המתנגשים מדי פעם בעניינים שונים, אלא גם לגורמים בעלי עמדות קוטביות, העוינים זה את זה באופן פעיל ומתנגשים בעקביות. אותן 'שותפויות מוזרות' מתעלות מעל למחיצות של אידאולוגיה פוליטית, מדיניות כלכלית, גישה חברתית

1. ריאיון המהברת עם ד"ר ראובן הכט, חיפה, 22.8.1990; הדברים הופיעו גם בריאיון שערך ד"ר משה הלוי עם ד"ר ראובן הכט ב־13.2.1989, הארכיון הפרטי של ד"ר הכט, חיפה, 124/K/1/5 [להלן: ארכיון הכט].

2. Darwin Cartwright & Alvin Zander (eds.), *Group Dynamics: Research and Theory*, 2nd ed., New York 1960, pp. 487-488

או השקפה דתית כדי ליצור ברית פרגמטית זמנית ונקודתית למען קידום אינטרס משותף. לרוב מדובר בשותפות זמנית, המתפרקת לאחר השגת המטרה הספציפית. ואולם, יש גם מקרים שבהם הקשר הוא בר-קיימא לאורך זמן, לאור הצורך במאבק ממושך על שמירת הסטטוס-קו גם לאחר השגת המטרה הראשונית.³

לאיזו קטגוריה שייכת 'השותפות המזרה' שנרקמה פעמים מספר בין הרוויזיוניסטים לבין אגודת-ישראל בשנות השלושים והארבעים, כלומר, בתקופת השואה ובעיקר בשנות המלחמה? לכאורה, קשה להעלות על הדעת ברית פחות טבעית מברית זו, שנכרתה בין מפלגה ציונית למפלגה שהיא בעיקרה אנטי-ציונית; בין מפלגה שחרתה על דגלה את ססתם עלייתם ארצה של המוני יהודים, לבין זו שבמקרה הטוב ראתה בעלייה ארצה עניין הנתון לשיקולו של היחיד; בין מפלגה שראתה בעצמה אלטרנטיבה להנהגה הציונית, לבין זו שראתה בעצמה אלטרנטיבה לציונות כולה. עם זאת, המעיין במערכת היחסים שהתנהלה בין הרוויזיוניסטים לבין אגודת-ישראל בשנים שלפני קום המדינה ואף לאחר מכן, מגלה כמה וכמה מקרים של שיתוף-פעולה נקודתי בין שתי התנועות – בעיקר בתקופת השואה, אך גם לפני ולאחריה, במקומות שונים בעולם ובתקופות שונות. העובדה שהתופעה נשנתה כמה פעמים פוסלת את האפשרות להסבירה כאנומליה או לראות בה חריגה חד-פעמית. ממה נבעו אפוא מקרים אלה של שיתוף-פעולה?

העיון בסוגיה שלפנינו מעלה כמה קושיות הנוגעות לטיבה ולמניעיה של השותפות הנדונה, כמו למשל: על איזה רקע צמחו השותפויות הנקודתיות בין אגודת-ישראל לבין התנועה הרוויזיוניסטית? מה היו הנסיבות ההיסטוריות שהביאו ליצירת הברית הזמנית בין שתי התנועות? כיצד באה ברית זו לידי ביטוי? האם נסיבות היווצרותה היו שונות מארץ לארץ? האם היה בסיס רעיוני או ערכי לשותפות זו? שאלות אלה ואחרות יעמדו במוקד מאמר זה, המנתח ארבע דוגמאות של שיתוף-פעולה נקודתי רוויזיוניסטי-אגודאי בתקופה שלפני קום המדינה – כולן מתקופת השואה. דוגמה אחת עוסקת במקרה שאירע בשנות השלושים, ושאר הדוגמאות דנות באירועים מימי מלחמת העולם השנייה; דוגמה אחת מציגה מקרה שאירע בארץ-ישראל, ושאר הדוגמאות עוסקות באירועים שהתרחשו באירופה ובארצות-הברית. הואיל ורצוני להרחיב את זירת הדיון ולא להתמקד בגופים התנועתיים העיקריים בלבד, אדון לא רק במפלגת אגודת-ישראל (להלן: אגו"י) אלא גם בשלוחותיה, כגון 'ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית'. בדומה לכך, גם הדיון ברוויזיוניסטים יעסוק לא רק בהסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח), אלא גם בבית"ר ובאצ"ל. המקרים הנדונים להלן התרחשו באזורים שונים ובמועדים שונים. הראשון, משנת 1937, עיקרו יוזמת נפל רוויזיוניסטית-אגודאית משותפת לפנות לממשלת בריטניה בניסיון לערער על בלעדיותה של הסוכנות היהודית בכל הנוגע לענייני מדיניות וחלוקת רשיונות עלייה. המקרה השני, משנת 1943, עוסק במבצע משותף שערכו ועד ההצלה של הרבנים

3. ראו: אדוארד ו' לימן, 'לקראת מקרוסוציולוגיה של העצמה', בתוך: ש"נ איזנשטדט ואחרים (עורכים), מדינה וחברה, תל-אביב 1976, עמ' 49-62.

האורתודוקסים ומשלחת האצ"ל בארצות-הברית במטרה להביא לשינוי מדיניות ההצלה של הממשל האמריקני. השלישי, מהשנים 1943-1944, דן במאמצי ההצלה המשותפים של נציגי הרוויזיוניסטים ושל אגו"י במסגרת המשלחת הארץ-ישראלית לקושטא. והמקרה הרביעי, מהשנים 1944-1946, עניינו שיתוף-הפעולה הפרטני בין הרוויזיוניסט רודולף (ראובן) הכט לבין קבוצת שטרנבוך - קבוצת פעילים אגודאים משוייץ בראשות יצחק ורחה שטרנבוך - שמטרתו היתה הצלת ילדים וגאולתם. כל הדוגמאות עוסקות באופן ישיר או עקיף בסוגיית ההצלה, אך בחרתי לדון בכל אחת מהן בנפרד, הן בשל פיזורן הגאוגרפי, והן משום שכל אחת מהן משמשת בסיס לבחינת נושאים אחרים, ובהם יחסן של שתי התנועות לעלייה הגלאית ולעלייה ב', גישתן לרעיון הקמתה של ישות מדינית ריבונית בארץ-ישראל ולתפקידן של המעצמות במאבק למען השגת מטרה זו.

בטרם נמשיך יש להעיר כמה הערות בנוגע לבעיית המקורות. מחקר זה מבוסס על מגוון רחב של מקורות: חומר ארכיוני מאוספים ציבוריים ופרטיים; כתבי מנהיגים רוויזיוניסטים; ראיונות שנערכו עם מנהיגים אלה, וספרות מהתקופה ועליה. בולט בהיעדרו תיעוד ממקורות אגודאיים, משלוש סיבות: אחת, מרבית החומר התיעודי עלה באש בשרפה שכילתה את ארכיון אגו"י בארצות-הברית בשנת 1989 (עד היום לא שוחזר הארכיון במלואו); הסיבה השנייה היא התעלמותם הבולטת של מרבית הפעילים האגודאים מהסוגיה, המשתקפת בכתביהם. החיפוש בארכיונים הרשמיים של אגו"י הארץ-ישראלית והעולמית לא העלה אפילו אזכור, ולו הקטן ביותר, לשיתוף-הפעולה הרוויזיוניסטי-אגודאי. ייתכן שהדבר נובע ממצבם הארגוני הירוד של הארכיונים, אך ייתכן גם שזו תוצאה של מדיניות מכוונת, המבקשת להציג פעילות אגודאית כפעילות עצמאית; הסיבה השלישית לחסרונו של תיעוד ממקורות אגודאיים היא סירובם של פעילי אגו"י להתראיין במסגרת מפעלים מדעיים לתיעוד בעל-פה. משום כך, חוקר העוסק בסוגיות אלה נאלץ להסתמך על ראיונות מגמתיים שהעניקו הפעילים לעיתונאים ולחוקרים 'מטעם' - ראיונות שנערכו עמם בשנות השישים והשבעים, בטרם הלכו לעולמם.

על חוסר האיזון הנובע ממצב המקורות אפשר להתגבר בכמה אמצעים: ראשית, שימוש בספרות שנכתבה במחנה אגו"י בנושא התנועה הרוויזיוניסטית; שנית, עיון בחומר אגודאי עקיף, כלומר התכתבויות ודוחות הנמצאים בארכיונים של תנועות אחרות; ושלישית, ממצאי ההיסטוריונים שזכו לעיין בחומר הארכיוני של אגו"י בטרם עלה באש. בעזרת מקורות אלה אפשר לחקור את הסוגיה מכל היבטיה, רוויזיוניסטיים ואגודאיים כאחד.

ערכים, דימויים וסטראוטיפים כבסיס למעשה

אחת מאבני היסוד שיצרו את התשתית לשותפות בין שני המחנות היתה יחסו של כל אחד מהם לערכי היסוד הרעיוניים של המחנה האחר. בסיס נוסף לשותפות היה דימויו של כל מחנה בעיני רעהו, אף כי לעתים מדובר היה בדימוי סטראוטיפי ולא מדויק. אולם, גם דימוי מסוג זה תרם ליצירה א-פריורית של יחס אוהד או עויין של כל אחד מן המחנות כלפי האחר.

המחנה החרדי בעיני התנועה הרוויזיוניסטית

בציבור הרחב יש הנוטים לחשוב שהתנועה הרוויזיוניסטית היתה בעלת זיקה לדת ולמסורת, ושמייסדיה ורבים ממנהיגיה קיימו אורח חיים מסורתי. סברות אלה נובעות מההנחה שלאומיות ציונית קיצונית חזקה עליה שתהיה מושרשת במסורת היהודית,⁴ ובעבר הן קיבלו חיזוק נוסף מנסיונותיהם של מקצת מנהיגי תנועת החירות ולאחר מכן של מנהיגים במפלגת הליכוד להציג עצמם כאנשי מסורת. למעשה, מבחינה היסטורית, הנחות אלה אינן מעוגנות במציאות. בפרוגרמה הרעיונית של הצה"ר ושל בית"ר אין כמעט דיון ישיר במרכיב הדת. אף לא אחד ממייסדיה ומפעיליה של התנועה היה אדם שומר מצוות.⁵ ז'בוטינסקי נהג בחייו הפרטיים כאתאיסט גמור, וכמוהו גם יוסף שכטמן, אב"א אחימאיר, בנימין אליאב (לובוצקי) ואחרים.⁶

ממה ניזונה אפוא הדעה שהתנועה הרוויזיוניסטית היתה בעלת זיקה דתית? את התשובה לשאלה זו יש לחפש בשלושה מישורים: האישי, הרעיוני והפוליטי-דמוגרפי. במישור האישי, הוגי הדעות המרכזיים של התנועה היו אמנם רחוקים מעשית מהיהדות הדתית, אך בה'בעת גילו כלפי הדת וכלפי מסורת ישראל יחס אמוציונלי, שנע על הקו שבין סובלנות לנוסטלגיה. בנימין אליאב, אידאולוג מרכזי של הצ"ח בשנות השלושים, התייחס לדת היהודית 'בעניין, בהבנה, מתוך כבוד לאמונות הזולת'.⁷ גם אב"א אחימאיר, מהפלג הרדיקלי, דיבר על הדת היהודית בנימה חיובית במאמר שכתב בשנת 1937, לרגל יום השנה השני למותו של הרב קוק.⁸ מאמר זה אינו מייצג את הקו הכללי של אחימאיר, אולם תוכנו מעיד על כך שגם הפלג הרדיקלי של התנועה לא התייחס בזלזול לביטויים מעשיים של הדת. הדיכטומיה בין התאוריה לפרקסיס, דהיינו, בין אורח חייםם האתאיסטי של הרוויזיוניסטים לבין הערכתם העמוקה לדת היהודית, הוסברה כבחירה אישית. ז'בוטינסקי ואליאב ראו בהיעדר המרכיב הדתי בחייהם חיסרון הדומה לחסרונו של חוש מוסיקלי, כלומר דבר שאינו חיוני לקיום, אך יש להצטער על היעדרו.⁹

באשר למישור הרעיוני – התנועה הרוויזיוניסטית לא קשרה את שמירת המצוות בסטיגמה אידאולוגית כלשהי כפי שעשו מקצתן של תנועות הפועלים. עובדה זו השפיעה אף על המישור השלישי – הפוליטי-דמוגרפי. תנועתם של הרוויזיוניסטים היתה בעיקרה תנועה מזרח-אירופית, ועד לשנות המלחמה היו רבים מתומכיה בגולה יהודים אדוקים, שראו

4. הילדה שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, רמת-גן 1985, עמ' 25.

5. בנימין לובוצקי, הצה"ר ובית"ר, ירושלים 1946; ערי ז'בוטינסקי, אבי, זאב ז'בוטינסקי, ירושלים-תל-אביב-חיפה 1980, עמ' 95.

6. זאב ז'בוטינסקי, 'הדת', מאמענט, 19 ביולי 1935, עמ' 2.

7. בנימין אליאב, זכרונות מן הימין, תל-אביב 1990, עמ' 16.

8. אב"א אחימאיר, הציונות המהפכנית, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 112.

9. ז'בוטינסקי (לעיל הערה 6), עמ' 2; אליאב, זכרונות מן הימין, עמ' 16.

בפעילותה דרך לגאול את כבודו של היהודי הפשוט. מנהיגי התנועה ראו באדוקים אלה חלק מאותו ציבור שורשי של 'סתם יהודים', שאותו ביקשו לייצג. אף תפיסתם המוניסטית (עקרון ה'חד-נס', שהיה אמור לפסול את קיומן בו-בזמן של שתי אידאולוגיות פוליטיות בתוך התנועה) לא מנעה מהם לשתף בתנועתם המוני יהודים יראי-שמים,¹⁰ משום שהדת נתפסה בעיניהם כעניין פרטי, ולא כאידאולוגיה חלופית, פסולה, העלולה ליצור 'שעטנו' בתוך התנועה. משום כך הוחלט לכלול את מרכיב הדת בפרוגרמה של הצ"ח עם כינונה בשנת 1935.¹¹ מאותה סיבה החליט ז'בוטינסקי לפתוח את כנס היסוד של הצ"ח באזכור מעמד הר סיני. אף שתמך בהפרדה בין דת למדינה, הוא הסכים לכלול במגילת היסוד של הצ"ח את השאיפה 'להתביע את חוקי הקודש של היהדות במדינה היהודית העתידית'.¹² אין הדבר מצביע על שינוי כלשהו שחל בעמדתו האישית כלפי הדת בשנות השלושים. ואולם, מתוך התחשבות בתומכיו האדוקים הרבים בפולין היה ז'בוטינסקי מוכן למתן בפומבי את חילוניותו, כאמצעי פוליטי לשמירת 'שלום-בית' בתוך התנועה.¹³

גישתם של המנהיגים הרוויזיוניסטים ליהדות לא היתה ייחודית. רבים ממנהיגי מפא"י ראו בפן המוסרי של היהדות תופעה ראויה להערכה, אם לא ליותר מכך. אך בהיבט, מקצתם, וגם קבוצות מסוימות בקרב חברי תנועת הפועלים, גילו עוינות לנוכח כל ביטוי חיצוני של הדת, בעיקר בכל הקשור למצוות המעשיות הכרוכות בה. לעוינות זו נתלוותה מעין דמוניזציה של הציבור שומר המצוות ובפרט של הציבור החרדי, שנתפס בעיניהם כהתגלמותה של יהדות הגולה – אותה יהדות שמאסו בה. אם ניכרה אצל אחדים מהם גישה מתונה יותר כלפי הציבור האדוק (כמו במקרה של יצחק טבנקין, שביקש לשלב גרעינים דתיים בקיבוץ המאוחד¹⁴), הרי מתינות זו הופנתה כלפי שומרי מצוות שכבר היו חברים בתנועה הציונית, וודאי שלא כלפי המחנה האנטי-ציוני כדוגמת אגו"י.

גם האידאולוגיה הרוויזיוניסטית לא גילתה יחס אוהד כלפי המחנה החרדי. במהלך שנות השלושים לא חסך ז'בוטינסקי את שבטו מהאורתודוקסיה הלא-ציונית, שלדעתו סבלה ממה שכינה 'פיגור תרבותי'.¹⁵ ואולם, ביטויי החריפים כלפי החרדים נבעו בעיקר מהתנגדותו לעמדתם האנטי-ציונית, ולא מהתנגדות למהותם החרדית. שונה היתה גישתם של חברי תנועת הפועלים, שמעבר להתנגדותם לעמדה האנטי-ציונית של החרדים ראו באורח חייהם האורתודוקסי-שמרני אנכרוניזם המסכן את עתידה של התנועה הציונית. מכאן ברור שכל

10. למעשה היה העיקרון המוניסטי אנטי-ציוני לציורף 'ציוני-סוציאליסטי', ולא אמצעי לפסול השקפות שונות בתחומי הכלכלה, החברה והדת. ראו: זאב ז'בוטינסקי, 'שעטנו לא יעלה עליך...', היינט, 18 בינואר

1929, עמ' 6.

11. באותה שנה כתב ז'בוטינסקי על הצורך להתייחס לדת 'בהפגנה חיובית [...] כנסיות-קונגרסים לאומיים, ועידות, אספות-הנבחרים – היה צורך לפתוח בטקס דתי', ראו: ז'בוטינסקי (לעיל הערה 6), עמ' 2.

12. Yaacov Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, London 1988, p. 118.

13. Ibid., p. 70.

14. זאב צור, הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ, תל-אביב 1979, עמ' 117-118.

15. זאב זבוטינסקי, 'Out of Bounds', חדשות הארץ, 22.10.1919.

שותפות עתידית בין הרוויזיוניסטים לאגו"י הצריכה גישור על פער אחד בלבד, הפער האידיאולוגי, ולא על פער נוסף – הרתיעה הפסיכולוגית מן הציבור החרדי.

התנועה הרוויזיוניסטית בעיני המחנה החרדי

בשנים הנדונות במאמר זה היתה אגו"י חלק מהמחנה החרדי – אותו מחנה שהתנגד לצינות מסיבות דתיות.¹⁶ במחנה זה היו חברים גם אנשי העדה החרדית בירושלים ו'נטורי קרתא', גוף קיצוני שפרש מהעדה בשנת 1938.¹⁷ בעיני המחנה החרדי היתה התנועה הצינונית, על כל מרכיביה, 'כלל' שיצא מכלל ישראל. לעומתה ראתה עצמה אגו"י כגוף המבקש לייצג את הכלל כולו.¹⁸

בראשית דרכה של התנועה הרוויזיוניסטית לא היתה כמעט כל התייחסות מיוחדת אליה מצד חברי אגו"י. תנועה זו הצטיירה בעיניהם כחלק מהתנועה הצינונית, שאליה השתייכה כאופוזיציה עד שפרשה מן ההסתדרות הצינונית. ואולם, עם הזמן החלו לצוץ התבטאויות חריפות בגנות התנועה – למשל בנאום של ר' אלחנן וסרמן בשנת 1936, בכנסייה הגדולה של אגו"י במריאנבד.¹⁹ גם התנגדותה של אגו"י לפעולות האצ"ל בארץ-ישראל נגזרה מהתנגדותה למפעל הצינוני כולו, שבו ראתה 'מרידה באומות'.²⁰

עם זאת, מנהיגי אגו"י היו מודעים היטב להבדלים המהותיים שבין הימין הצינוני לבין המחנות האחרים. פִּיחַס לאנשי השמאל מילא גורם הדמוניזציה תפקיד לא מבוטל. בעיני הציבור האגודאי היו חברי השמאל מזוהים עם ה'סטרא אחרא', לא בגלל אורח חייהם החילוני אלא משום קרבתם הרעיונית לבולשביזם ועוינותם ליהדות הדתית. לעומתם נחשבו הרוויזיוניסטים כמי שמגלים יחס ניטרלי ואף אוהד ליהדות הדתית. בניגוד לרטוריקה המקובלת במחנה השמאל, רטוריקה שצרמה את אוזניהם של החרדים, לא עוררו דפוסי הלשון הרוויזיוניסטיים עוינות מיידית. עובדות אלה כשלעצמן אמנם לא סתמו את הגולל על אופציה של שיתוף-פעולה בין אגו"י לבין השמאל הצינוני, אך אין לזלזל בכוחו של הסטראוטיפ השלילי שנוצר בקרב החברים האגודאים מן השורה בכל הנוגע למחנה זה. ובאשר לצינונים-

16. אגודת-ישראל נוסדה בשנת 1912 כדי 'להעמיד ארגון יהודי ברוח התורה ששיקוליו אינם פוליטיים, שיבוא במקום התנועה הצינונית' (שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, עמ' 74). על אגודת-ישראל בתקופה הנדונה ראו: יהודה לייב לויין, אדמו"רי גור: מתולדות חייהם ופועלם, ירושלים Gershon Bacon, *The Politics of Tradition: Agudat Yisrael in Poland 1916-1939*, 1977 Jerusalem 1996

17. יוסף שלהב ומנחם פרידמן, התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים, ירושלים 1985. על הרקע להקמתו של ארגון 'נטורי קרתא' ראו: מנחם פרידמן, החברה החרדית – מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים 1991; שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, עמ' 75-76.

18. פרידמן, החברה החרדית; שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, עמ' 74.

19. דברי ר' אלחנן וסרמן לא הופיעו בדברי הכנסייה עקב חריפותם, אך זכו לפרסום בחוברת נפרדת. ריאיון המחברת עם פרופ' מנחם פרידמן, 25.12.1990.

20. שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, עמ' 80-81.

הכלליים – אף שהיחס כלפיהם לא התאפיין באותן חשדנות ושנאה שאפיינו את יחסו של הציבור האגודאי למחנה השמאל, גם מחנה זה נחשב בעיניהם למנותק מהיהדות, משום שבשונה מהתנועה הרוויזיוניסטית, כמעט לא היו בו חברים שעשו את שנותיהם הראשונות בתוך עולמם של שומרי המצוות. מכאן שיש להכיר בתפקיד החשוב שמילאו החברים האדוקים בפולין, שהצטרפו לימין הציוני בשנות השלושים.

הדוגמה הראשונה: הפנייה למוסדות הבריטיים בשנת 1937

כדוגמה ראשונה לשיתוף-פעולה נקודתי ופרגמטי בין הרוויזיוניסטים לבין אגו"י יידון להלן מקרה שאירע בשנת 1937, ועיקרו ניסיון לערער את המונופול שהיה לממסד הציוני בכל הקשור בייצוג היישוב היהודי כולו כלפי ממשלת המנדט. ניסיון זה בא על רקע היות אגו"י והרוויזיוניסטים תנועות 'פורשות', דהיינו תנועות שלא היו חברות ב'מוסדות הלאומיים' (כנסת ישראל' וההסתדרות הציונית).²¹ בשנת 1937, בעת הוויכוח סביב תוכנית החלוקה, תבעו שתי התנועות לקיים 'ועידת שולחן עגול' בשיתוף כל הגורמים ביישוב, במטרה להקים גוף שייצג את העם היהודי לפני ממשלת בריטניה. גישושים בלתי-רשמיים בכיוון זה במסגרת מגעים עם חברי ההנהלה הציונית הביאו למבוי סתום.²² לכן, בחדש יולי של אותה שנה שיגר נשיא אגו"י, 'מורנו' הרב ד"ר יעקב רוזנהיים, ונשיא הצ"ח, זאב ז'בוטינסקי, איגרת משותפת לנשיא הסוכנות היהודית, ובה הציגו את דרישתם לקיום ועידה משותפת.²³ שלושה ימים לאחר מכן העבירו התנועות העתק של האיגרת ללשכת שר המושבות בלונדון. צעד זה ביטא יותר מקורטוב של תקווה לכך שממשלת הוד מעלתו תדחק בסוכנות היהודית להכיר בזכותם הלגיטימית של הצ"ח ושל אגו"י לייצוג בעניינים מדיניים. ואולם, היתה זו תקוות שווא. ממשלת בריטניה לא רחשה אהדה יתרה לחוגים החרדיים, וגילתה הסתייגות מפורשת מן הרוויזיוניסטים. הילכך לא היתה למאמצים המשותפים כל תוצאה מעשית, ובכך תמה השותפות הנקודתית שנוצרה בין שתי התנועות בארץ בשנות השלושים.²⁴ מאמציה של כל אחת מן התנועות לערוך לסוכנות היהודית דיסקרדיציה בענייני ייצוג

21. על המוסדות הלאומיים ראו: דן הורוביץ ומשה ליסק, מישוב למדינה, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 55-58. על נסיונם של הרוויזיוניסטים להציג עצמם כאלטרנטיבה לממסד הציוני בנושא חלוקת סרטיפיקטים ראו: אביבה חלמיש, 'המאבק על הסרטיפיקטים כמבוא לפרישת הרוויזיוניסטים מההסתדרות הציונית', יהדות זמננו, 14 (2001), עמ' 165-181.

22. תזכיר ברודצקי להסתדרות הציונית, 10 ביוני 1937, אצ"מ S25/2072.

23. מכתב מאת יעקב רוזנהיים וזאב ז'בוטינסקי לנשיא הסוכנות היהודית, 22 ביולי 1937, PRO, FO 70371/21887.

24. בתגובה שיגר ז'ליג ברודצקי, חבר ההסתדרות הציונית, תשובה לז'בוטינסקי ובה הביע את נכונותו 'לשוחח עמך ועם חבריך'. סגנון התשובה נתפס כעלבון, ולפיכך לא התקיימה בעקבותיה כל פגישה. ראו מכתב א' אברמס לז'ליג ברודצקי, 15 באוקטובר 1937, אצ"מ S25/2072.

פוליטי וחלוקת רשיונות עלייה נמשכו בנפרד עד פרוץ המלחמה.²⁵ יש לזכור כי כל העת שאפה הצ"ח לרשת את מקום הסוכנות היהודית ואת מעמדה לפי סעיף 4 בכתב המנדט. מטרה זו לא נמנתה עם מטרתיה של אגו"י, ובהיעדר מטרה אופרטיבית משותפת נקל להבין את הניתוק בין שתי התנועות לאחר כשלון הניסיון בשנת 1937. אמנם בשני מקרים נוספים – ועידת סנט ג'יימס בינואר 1939 ושאלת הגיוס לצבא הבריטי בסוף אותה שנה – הביעו שתי התנועות עמדה פוליטית משותפת בענייני ייצוג, אולם באותם המקרים לא התבטא הדבר בכל ניסיון לפעילות משותפת, אף לא נקודתית. נראה אם כן כי ניסיון הנפל המשותף של רוזנהיים וז'בוטינסקי בקיץ 1937 היה יחיד במינו, לפחות בכל הקשור בדרג השותפות ובמהותה.

איזה אופי נשאה השותפות שלפנינו? כיצד קמה ומדוע התפרקה במהירות כה רבה? ברור שמדובר בברית זמנית, בשותפות נקודתית ופרגמטית למען השגת מטרה פוליטית משותפת. בהיעדר כל זיקה אידאולוגית בין השותפים, הקשר שנוצר ביניהם היה בעל דפוס שטחי ונגע רק באותו רובד שבו התבצעה הפעילות. עם זאת, העובדה שהאיגרת היתה חתומה בידי ראשי שני המחנות מצביעה על כך שהשותפות זכתה לגיבוי של הזרמים המרכזיים של כל תנועה. אם כן, מדוע היא התפרקה במהירות כה רבה, מיד לאחר כשלוננו של הניסיון המשותף הראשון? היעדר ההצלחה במישור המדיני מסביר לכאורה את עצם התפרקותה של השותפות, אך הוא אינו פותר את תעלומת החיפזון שבו התפרקה או מסביר מדוע לא נעשה ניסיון משותף נוסף בכיוון זה.

החיפזון אחר תשובה לשאלה זו מעביר אותנו מן המישור המדיני אל המישור האישי: מלבד החתימה על האיגרת המשותפת לא היתה כל אינטראקציה פרסונלית בין רוזנהיים לבין ז'בוטינסקי ולא נוצרה ביניהם כל שפה משותפת. ייתכן שהדבר קשור בהבדלי המנטליות בין החרדי הגרמני לבין החילוני הרוסי, וייתכן שהוא קשור באישיותו החריפה של רוזנהיים, שנחשב אדם קשה ובעייתי אף בעיני שותפיו לתנועה. בין כך ובין כך, אפשר לשער כי מגעים מן הסוג האישי בין ראשי שתי התנועות היו עשויים לסייע להמשך הפעילות המשותפת, פעילות שלא נתקיימה כלל בדרג המפלגתי הבכיר. מכאן ברור שבמקרה שלפנינו מדובר בניסיון חד-פעמי ליצירת ברית בין שתי התנועות על רקע התנגדותן לגורם שלישי, ובלא כל כוונה להמשיך בברית לאחר השגת המטרה הספציפית.

הדוגמה השנייה: מצעד 400 הרבנים בווינגטון, אוקטובר 1943

כאן אנו עוברים לשנות השואה, שבמהלכן אירעו המקרים הנוספים של שיתוף-פעולה בין התנועות. המקרה השני התרחש בעיצומה של המלחמה, בתחילת סתיו 1943, ומעבר לאוקיינוס

25. ראו לדוגמה מכתבו של משה בלאו מאגו"י הארץ-ישראלית לנציב העליון, 30 במאי 1939, המצורף לפטיציה של אגו"י לשר המושבות, PRO, CO 733/402/16; ופטיציה שהגיש הצ"ח לממשלת הוד מעלתו בעניין ייצוג היישוב, ינואר 1938, אצ"מ S25/2092.

- בארצות-הברית. ב־7 באוקטובר 1943, יום סתיו רגיל, דיווחו כותרות העיתונים האמריקניים על חדשות המלחמה - פלישתן של בעלות-הברית לאיטליה, פעולות ביזה של הצבא הגרמני ברומא, והפצצת האי וייק (Wake) בהתקפה של מטוסי הצי האמריקני. בשולי החדשות דיווחו העיתונים על תופעה בלתי-שגרתית שאירעה ביום הקודם: כ־400 רבנים אורתודוקסים צעדו בעיר הבירה וושינגטון במצעד מחאה למען הצלת יהודי אירופה.²⁶ המצעד היה מבצע משותף של שני גופים: האחד - אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית בשיתוף ארגון הרבנים החרדים, מעוזם של האגודאים האמריקנים; והשני - ועד החירום להצלת העם היהודי באירופה (The Emergency Committee to Save the Jewish People of Europe). ועד החירום הוקם בקיץ 1943 בידי חברי משלחת האצ"ל בארצות-הברית. הכוח המוביל בוועד היה הלל קוק, רוויזיוניסט צעיר, שהגיע לאמריקה באפריל 1940 במטרה לפעול למען הקמת צבא עברי.²⁷ בארצות-הברית פעל קוק בשם פיטר ברגסון - שם שאימץ לעצמו בסוף שנות השלושים.²⁸

קוק, נצר למשפחה רבנית מפורסמת (דודו היה הראי"ה קוק, הרב הראשי האשכנזי של ארץ-ישראל), היה דמות ססגונית ביותר. הרקע המשפחתי שלו הקנה לו לגיטימציה בחוגים רבניים, ואילו אופיו וכישוריו הרטוריים פתחו לפניו את דלתות החברה הסלונית בווינגטון ובניו-יורק. מ־1940 ואילך הוא פעל ללא לאות, ביחד עם חברי המשלחת האחרים,²⁹ למען גיוס דעת קהל וממון לפעילותה.³⁰ בעיני הממסד הציוני בארצות-הברית נחשבה הקבוצה

26. הניריורק טיימס, 7.10.43, עמ' 14. מספרם המדויק של המשתתפים אינו ידוע. הטיימס דיווח על 'כמה מאות רבנים'. קפלן כותב על 'כחמש מאות רבנים' שהשתתפו בהפגנה (יונתן קפלן, 'פעילות ההצלה של משלחת האצ"ל בארצות-הברית בתקופת השואה' [א], ילקוט מורשת, ל [כסלו תשמ"א/נובמבר 1980], עמ' 126). פנקובר נוקב במספר 400 (Monty N. Penkower, 'In Dramatic Dissent: The Bergson', *Boys*, *American Jewish History*, 70 [1981], p. 292). ההודעה לעיתונות של ועד החירום מדברת על 'יותר מ־250 רבנים' (הודעה לעיתונות של ועדת החירום, 6.10.1943, מכון ז'בוטינסקי ח/211). על פרשה זו ראו: יהודית תידור-באומל, בין אידאולוגיה לתעמולה: משלחת האצ"ל בארצות-הברית ושורשי הימין היהודי המיליטנטי באמריקה, ירושלים תשנ"ט.

27. לקיצור תולדות חייו של קוק ראו: Sarah E. Peck, 'The Campaign for an American Response to the Nazi Holocaust, 1943-1945', *Journal of Contemporary History*, 15 (1980), p. 372.

28. השם 'ברגסון' נולד באוגוסט 1939, כשהיה קוק בדרכו לג'נבה. בתחילה ביקש לקרוא לעצמו 'בן-דב' או 'ברסון', על שם אביו, דב בר. מאחר שכבר היה רוויזיוניסט ידוע בשם זה, אימץ קוק את השם ברגסון. ראו: ריאיון עם הלל קוק במדור לתיעוד בעל-פה, המכון ליהדות ומגו, האוניברסיטה העברית בירושלים, 4(55), וריאיון טלפוני של המחברת עם הלל קוק, 26.8.1990.

29. חברי המשלחת היו ערי ז'בוטינסקי, אריה בן-אליעזר, אלכסנדר רפאלי, שמואל מרלין, יצחק בן-עמי והלל קוק.

30. במהלך שנות המלחמה כמעט לא השתמשה קבוצה זו בכינוי 'אצ"ל'. פעילותה התבצעה במסווה של ארגונים אחרים שהקימה בהתאם לסוגיות שעמדו על סדר היום היהודי: צבא עברי, העפלה, הצלה וכו'. אחת מהצלחותיה הגדולות של המשלחת היתה מימון ה'סקריה', אוניית המעפילים האחרונה של הרוויזיוניסטים, שהגיעה לנמל חיפה ב־13 בפברואר 1940 כשהיא נושאת על סיפונה 2175 מעפילים.

ראו: William Perl, *Operation Action: Rescue from the Holocaust*, New York 1983.

'מוקצה מחמת מיאוס' מסיבות רבות, ובהן זיקתה האידיאולוגית, דרכי פעילותה יוצאות-הדופן ונכונותה להפר מוסכמות. דרכי פעולה אלה לא תמיד מצאו חן אף בעיני הממסד הרוויזיוניסטי. עוד לפני מותו של ז'בוטינסקי בקיץ 1940 סברו חברי המשלחת כי הם אינם חייבים לקבל את מרותה של הצ"ח בארצות-הברית; לאחר מותו של מייסד התנועה הפך הקרע בין הצ"ח לבין משלחת האצ"ל באמריקה לתהום של ממש.

עם קבלת הידיעות על השמדת יהודי אירופה פתחו חברי המשלחת בפעילות שנועדה להסב את תשומת לבו של העולם החופשי לבעיית ההצלה. בקיץ 1943 הם ארגנו ועידת חירום למען הצלת יהודי אירופה, ובה נקבע כי יש להקים סוכנות ממשלתית אמריקנית שתפעל בענייני הצלה. כדי לקדם את הקמתה הוחלט לארגן לובי פוליטי בווישינגטון, וכמו כן לגייס את דעת הקהל האמריקנית – אחת מדרכי הפעולה המקובלות של חברי המשלחת.³¹ קוק ביקש לפעול בצורה פומבית, בדרך מעוררת סקרנות ואהדה, כדי למקד את זרקורי התקשורת האמריקנית בבעיית ההצלה. לשם כך פנה לארגוני הרבנים החרדים וביקשם לשתף עמו פעולה במצעד פומבי ובמסירת עצומה לנשיא המדינה. רוב חברי אגודת הרבנים האורתודוקסים, כגון הרב אליעזר סילבר והרב אברהם קלמנוביץ, היו חברים גם באגו"י, כך שלמעשה מדובר היה בהצעה לשיתוף-פעולה רחב היקף בין האצ"ל לחרדים. עם הישמע דבר הפנייה ניסו חברי הממסד הציוני האמריקני להשפיע על החרדים שלא להשתתף במצעד, אך בלא הצלחה.³² המצעד יצא לפועל כמתוכנן. אמנם מלבד הסיקור העיתונאי לא היו לו תוצאות מיידיות, אך בטווח ארוך אפשר לראות בו נדבך נוסף בלחצים שהביאו בסופו של דבר להקמת הוועד הפליטי מלחמה בינואר 1944.

הסיבות שבגללן ביקש קוק את שיתוף-הפעולה של הרבנים היו פרגמטיות לחלוטין. חברי ועד החירום, המנוודים מקרב הממסד היהודי, חיפשו גורם ייצוגי בעל השפעה פוליטית שישתתף בפעילותם הראוותנית. קוק לא רחש חיבה יתרה לחוגים החרדיים, כפי שאפשר ללמוד מן התכתובת שלו באותן שנים,³³ אך הוא הבין את מידת ההשפעה הוויזואלית והאמוציונלית שיכולה להיות למאות רבנים הצועדים בלבוש מסורתי לכיוון הבית הלבן ונושאים תפילה למען הצלת יהודי אירופה. ואולם, מעבר להשפעה שביקש להשיג בתחום יחסי הציבור, הוא מצא שפה משותפת עם בכירי אגו"י, הרבנים אליעזר סילבר ואברהם קלמנוביץ, בעניין הצורך להפעיל לחצים על ממשלת ארצות-הברית בכל דרך אפשרית כדי שזו תציב את נושא ההצלה בראש מעייניה. למעשה היה המצעד נקודת התחלה לקשר שנקרם בין חברי משלחת האצ"ל לבין אגודת הרבנים בענייני הצלה.

מדוע היתה אגודת הרבנים מוכנה לשתף פעולה עם 'קבוצת ברגסון', כפי שכינו חברי

31. על כך ראו: Zvi Ganin, 'Activism versus Moderation: The Conflict between Abba Hillel Silver and Stephen Wise during the 1940's', *Studies in Zionism*, 5 (1984), p. 84.

32. דיוויד ס' ויימן, הפקרת היהודים: אמריקה והשואה 1941-1945, ירושלים תשנ"ג, עמ' 180-181.

33. על כך ראו תידור-באומל, בין אידיאולוגיה לתעמולה.

‘ועד החירום’? כיצד הסכימו חבריה לשמש ‘גימיק’ במבצע יחסי הציבור של ארגון ציוני? ובכן, לשני הגופים היתה ביקורת משותפת על חוסר המעש של הממסד היהודי והציוני בארצות-הברית בכל הקשור בנושא ההצלה. עוד לפני פנייתו של קוק חשו הרבנים תסכול עמוק לנוכח יחסיהם עם הארגונים היהודיים האמריקניים. סיבה אחת לכך היתה תחושתם שארגונים אלה דוחקים את רגלי החרדים ומקפחים אותם בכל הקשור בייצוגם בארגונים המשותפים. על רקע זה פרשו אגו³⁴ ואגודת הרבנים מהוועידה היהודית האמריקנית (American Jewish Conference) בשנת 1943.³⁴ סיבה נוספת לתסכול היתה מורת רוחם של האגודאים מהעובדה שמייסדי הוועידה היהודית האמריקנית לא הציבו את נושא ההצלה בראש מעייניהם. לעומת זאת, ועד החירום היה בעיניהם הגורם היחיד בארצות-הברית דאז שהיה מוכן להקדיש את כל המאמצים ולהשתמש בכל האמצעים לקידום נושא ההצלה, בלא להתחשב במגבלות דפוסי הפעולה היהודיים המסורתיים שהיו נהוגים במדינה זו. ראשי שתי התנועות סברו אפוא כי הנושא צריך לעמוד במרכז סדר יומם של הארגונים היהודיים ושל הממשל האמריקני. גם במישור הטקטי לא היו חילוקי דעות בין השותפים. חברי ועד החירום, בהיותם אזרחי פלשתינה הפועלים בארץ זרה, לא חשו עצמם כבולים באזיקים החברתיים והמדיניים שקבעו את דפוסי היחסים בין הארגונים היהודיים המקומיים לבין הממשל האמריקני. משום כך היו מוכנים לנקוט כל אמצעי – לעתים על גבול האקסהיביציוניזם – כדי לקדם עניינים בוערים. נכונות זו לשבור מוסכמות למען ‘פיקוח נפש’, במקרה זה – הצלת יהודים, אפיינה גם את היהדות החרדית, שהיתה מוכנה להשתמש בכל האמצעים, חוקיים ולא-חוקיים כאחד, למען הצלת נפש בישראל.³⁵

גישתם המשותפת לכאורה של שני המנהיגים בנושא ההצלה לעומת מה שראו שניהם כאוזלת ידה של ההנהגה היהודית האמריקנית בעניין זה מובילה אותנו לדיון בסוגיה עקרונית שיש לתת עליה את הדעת, והיא פעילותם של האגודאים והרוויזיוניסטים בתחום ההצלה בהשוואה למאמצייהן של תנועות יהודיות וציוניות אחרות לקידום עניין זה. במבט ראשון קל מאוד לצייר את הרבנים האגודאים ואת חברי משלחת האצ״ל כמעורבות של עשייה בהשוואה לממסד היהודי האמריקני, שנראה כמערכת איטית, הססנית ומסורבלת. ואולם, עיון מעמיק יותר מראה כי למעשה מדובר בגופים שפעלו במגרשים שונים – עובדה המקשה להשוות ביניהם. קוק והרבנים סילבר וקלמנוביץ עמדו בראש שתי תנועות שלא עמדו במרכז העשייה היהודית-האמריקנית בתקופה הנדונה. הילכך הם לא היו מחויבים למסגרות רחבות יותר, לא נדרשו לתת דין-וחשבון למנגנונים גדולים ומסורבלים וגם לא היו קשורים לממסד

34. על הוועידה ועל יחסם של הארגונים החרדיים ראו: David S. Wyman, ‘American Jewish Leadership and the Holocaust’, in: Randolph Brahm (ed.), *The Jewish Leadership During the Nazi Era*, New York 1985, pp. 15-21

35. תיאור וניתוח מעניינים של דרכי פעולה חרדיות בתחום ההצלה אפשר למצוא בתוך: Joseph Friedenson & David Kranzler, *Heroine of Rescue*, New York 1984. בספר ניכרת נימה אגודאית-מגמתית חזקה, אך הוא פותח צוהר לדרכי פעילותם של החוגים החרדיים בענייני הצלה בתקופת השואה.

האמריקני הלא-יהודי. גם הציבור של כל אחת מן התנועות היה שונה ממרבית הציבור היהודי בארצות-הברית. בניגוד לתנועות ולחוגים אחרים, חברי שתי התנועות לא ניסו 'להתקבל' לחברה האמריקנית בכל מחיר, ורבים מהם אף ראו עצמם בראש ובראשונה יהודים ורק לאחר מכן אמריקנים. לאיש אגו"י לא היה סיכוי להיחשב 'אמריקני מן השורה', בגלל מראהו החיצוני; ובאשר לחברי משלחת האצ"ל בארצות-הברית – אלה היו זרים ולא ראו עצמם חלק מהחברה האמריקנית או מי שמחויבים לציית לחוקיה ולנוהליה, אף בענייני חוק של ממש. שונה היה המצב בקרב הארגונים היהודיים האמריקניים ואף בקרב הארגונים הציוניים בארצות-הברית. שנים בנו ראשי ארגונים אלה, החל בוועד היהודי-האמריקני וכלה בארגון 'הדסה', מערכת קשרים ענפה עם הממשל האמריקני, מערכת שהיתה מבוססת על מה שנתפס בעיניהם כאמון הדדי. את האמון הזה הם לא היו מוכנים להפר כשנאמר להם שהממשל עושה כל שביכולתו בענייני הצלה ולכן אין להפריע למאמץ המלחמתי. ועוד זאת, חברי גופים אלה ביקשו להשיג מעמד מסוים בקרב הציבור בארצות-הברית, ולהתקבל בעיניו כאמריקנים במלוא מובן המילה, במקרה זה – כאמריקנים בעלי הדת היהודית. לפיכך לא יכלו ראשי הארגונים הממוסדים, יהודיים וציוניים כאחד, לנהוג כחברי משלחת האצ"ל ולהתעלם מהמסגרת הרחבה, מדפוסים ארגוניים של קבלת החלטות וממחויבות מקומית, או כחברי אגו"י, שהרשו לעצמם לנהוג בניגוד לדפוס ההתנהגות היהודיים-אמריקניים המקובלים.

כפי שמוכיחים חוקרים כמו דייוויד ויימן, הנרי פיינגולד, אהרון ברמן, יהודה באואר, גולי נאמן-ערד ואחרים, דפוס ההתנהגות המקובלים הללו היו בין הסיבות לעיכוב הפעילות בתחום ההצלה – סיבות שנמנו עמן היעדר הנכונות לצאת נגד הממשל האמריקני, המריבות בין הארגונים היהודיים השונים בארצות-הברית ואף החשש מן האנטישמיות הגוברת, שהראתה סימנים מדאיגים של התגברות עוד בשנות השלושים.³⁶ כפי שנראה גם בדוגמה הבאה, העוסקת בסוגיית ההצלה בתקופת השואה במסגרת ציונית, חוסר המחויבות של האצ"ל ושל אגו"י למנגנונים מסורבלים והעובדה שיכלו להתמקד בנושא ההצלה – בהיעדר מחויבות למטרות הגדולות הנוספות שהממסד הציוני היה מחויב להן – העניקו לשני הארגונים מרחב תמרון גדול בהרבה מזה שעמד לרשותם של מרבית הזרמים הציוניים המרכזיים. עם זאת, יש לזכור כי הזרמים הציוניים המרכזיים לא היו מחויבים פחות משתי תנועות אלה לעניין הצלתם של יהודים.

לא רק ב'זרות' וברטוריקה נמצא בסיס לקשר בין חברי משלחת האצ"ל לאגודת הרבנים החרדים בארצות-הברית; חברי התנועות הגיעו עד מהרה לתמימות דעים גם בדבר חלוקת

36. בעניין זה יש לעיין בספריהם של ויימן, הפקרת היהודים; Henry Feingold, *The Politics of Rescue*, New Brunswick, NJ 1970; David S. Wyman, *Paper Walls: America and the Refugee Crisis 1938-1941*, New York 1968; Aaron Berman, *Nazism, the Jews and American Zionism 1933-1948*, Detroit, MI 1990; Yehuda Bauer, *American Jewry and the Holocaust*, Detroit, MI 1981; Gulie Ne'eman Arad, *America, Its Jews and the Rise of Nazism*, Bloomington, IN 2001

העבודה ביניהם. ההכנות, המימון, הלוגיסטיקה וההודעות לתקשורת הופקדו בידי ועד החירום, ואילו אמירת ה'תהלים', הנאומים והתפילות היו בתחום אחריותה של אגודת הרבנים. העצומה היתה משותפת, אך השותפות לא חרגה מעבר לתחום שנקבע לה: עמדת אגודת הרבנים בעניין המצעד לא העניקה לגיטימציה כלשהי לשאיפותיה המדיניות והצבאיות של משלחת האצ"ל, והשימוש שעשה ועד החירום ברבנים לא ביטא הזדהות כלשהי עם העקרונות הפונדמנטליסטיים של האגודה. לפנינו אפוא דוגמה נוספת לשותפות 'אד-הוק' נקודתית. אלא שכאן לא מדובר בברית שנוצרה בין הזרמים המרכזיים של כל תנועה, אלא בשותפות בין קבוצה בדלנית, חברי משלחת האצ"ל, לבין הממסד האורתודוקסי האמריקני – אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית. עובדה זו קבעה הן את מהותה של השותפות והן את דפוסי פעולתה.

מלכתחילה לא התכוונו קוק והרב אליעזר סילבר ליצור מערכת יחסים מעבר לאותה שותפות 'אד-הוק'. ואכן, בימים שלאחר המצעד נראה היה שלשותפות לא יהיה המשך. ואולם, העובדה שהנושא בער כאש בעצמותיהם של השניים, ולא ירד מסדר היום גם לאחר הוצאתו לפועל של המבצע המשותף, קבעה יותר מכול את גורל המשך הברית. בנובמבר 1943, בעידודו ובסיועו של ועד החירום, הוצעה בקונגרס האמריקני הצעת חוק במטרה לכונן ועדת מומחים שתיוזם פעולה מידית להצלת יהודי אירופה. מאחורי הקלעים ניסו הארגונים היהודיים, ובראשם הממסד הציוני האמריקני, לטרפד את הצעת החוק. היחיד מבין הארגונים היהודיים בארצות-הברית שתמך בהצעה היה אגודת הרבנים האורתודוקסים.³⁷ מכאן ואילך לא המשיכה להתקיים בין ועד החירום לאגודת הרבנים שותפות ישירה כלשהי. הסיבות לכך היו בראש ובראשונה נטייתו של קוק לנהל את פעילות ההצלה של ועד החירום כ'הצגת יחיד', וחירתו היתרה לפעולות בהיקף נרחב – כלומר, פעולות שבהן לא הסתפק בהצלת בודדים, כפי שעשתה אגודת הרבנים באותה תקופה. ואולם, בתוך זמן קצר נוצרה שותפות עקיפה בין שני הארגונים באמצעות נציגיהם, שפעלו במשותף בתורכיה ולאחר מכן בשווייץ. שותפויות אלה עומדות במוקדן של שתי הדוגמאות הבאות. כאן עולה השאלה אם ניתן לראות בשותפות בין ועד החירום לבין אגודת הרבנים שותפות נורמטיבית בין הרוויזיוניסטים לבין אגו"י. אמנם הרבנים סילבר וקלמנוביץ היו דמויות אגודאיות מובהקות, אך את הלל קוק קשה היה לסווג כ'רוויזיוניסט טיפוס'. כבר באותם ימים הדגישו קוק וחברי המשלחת כי הם אינם 'רוויזיוניסטים' אלא 'אנשי אצ"ל'. קוק עצמו לא צמח בתוך שורות בית"ר בדומה למנהיגי התנועה בארצות אחרות, אלא בא מתוך שורות 'הגנה ב'. לאמיתו של דבר, קשה היה לסווגו אפילו כ'איש אצ"ל'. הלל קוק היה סוג לעצמו. דרכי פעילותו לא תאמו קו תנועתי כללי, בייחוד לאור הניתוק בין משלחת האצ"ל בארצות-הברית ובין התנועה בארץ מאז מותו של ז'בוטינסקי. ובאשר למערכת היחסים בין קוק לבין התנועה הרוויזיוניסטית בארצות-הברית – יש לזכור כי לרוב לא פעלו קוק וחבורתו בשיתוף-פעולה עם התנועה הרוויזיוניסטית האמריקנית, אלא כגורם נפרד.

Wyman (above note 34), p. 24. 37

עם זאת, יש לזכור כי הציבור האמריקני, ואף הציבור היהודי האמריקני, לא היו בקיאים בניואנסים הפנימיים של הימין הציוני, ולרוב לא הבחינו בין חברי המשלחת לבין הזרם המרכזי ברוויזיוניזם. קולניותה של המשלחת ורדיפת הפרסום שלה העמידו אותה יחידה באור הזרקורים שהופנו כלפי התנועה הרוויזיוניסטית בארצות-הברית. דימוי ציבורי זה של קוק ושל המשלחת נשא חשיבות לא פחותה מזו שנשא הדימוי הפנים-תנועתי שלהם. לפיכך, אף שיש לראות בדרכי פעילות הוועד את דרכי פעילותו של קוק, או לכל היותר של האצ"ל, יש לזכור שניואנסים אלה לא עניינו במיוחד את ראשי אגודת הרבנים. בעיניהם מדובר היה בשותפות עם גורם רוויזיוניסטי-אקטיביסטי שדגל בקו שדיבר אל לבם: אקטיביזם, שבירת מוסכמות, ומעל לכול – הנכונות לפעול בכל דרך לשם הצלת יהודי אירופה. השותפות בין חברי האצ"ל לבין אגו"י בתחום ההצלה לבשה פן נוסף לקראת סוף המלחמה. פן זה בא לידי ביטוי בשתי הדוגמאות הבאות הנדונות כאן: מערכת היחסים שנקמה בין נציגי הרוויזיוניסטים יוסף קלרמן ובין נציגי אגו"י יעקב גריפל במשלחת הארץ-ישראלית בקושטא בשנים 1943-1944, ושיתוף-הפעולה בין ראובן הכט ובין קבוצה אגודאית בשווייץ לקראת סיומה של המלחמה.

הדוגמה השלישית: השותפות במסגרת המשלחת הארץ-ישראלית לקושטא,

1944-1943

הדוגמה השלישית עוסקת באירועים שהתרחשו בעיר איסטנבול. במהלך מלחמת העולם השנייה היתה עיר זו למוקד של ריגול ואינטריגות בין-לאומיות, בהיותה בסיס ניטרלי המקורב גאוגרפית לאירופה הכבושה. בגלל קרבתה לארץ-ישראל היתה העיר גם למוקד של פעילות הצלה. פעילי היישוב מצאו בה בסיס נוח, הן גאוגרפית והן מבצעית, ליצירת קשר עם אירופה הכבושה ולקידום תוכניות של עזרה והצלה. משנת 1943 ואילך פעלה באיסטנבול משלחת ארץ-ישראלית מטעם ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית.³⁸ ועד ההצלה הוקם כארגון על-מפלגתי בסוף שנת 1942, עם קבלת הידיעות בדבר 'הפתרון הסופי' והשמדת יהדות אירופה. השתתפו בו נציגי כל המפלגות ביישוב, לרבות אגו"י והצ"ח. זאת היתה הפעם השנייה מאז פרוץ המלחמה ששתי התנועות הצטרפו למפעל משותף של כלל היישוב. הראשונה היתה בשנת 1939, עת גברה סכנת המלחמה, אז הצטרפו אגו"י

38. על תולדות הוועד ראו: אריה מורגנשטרן, 'ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית ופעולותיו בשנים 1943-1945', ילקוט מורשת, י"ג (יוני 1971), עמ' 60-103. על פעילות המשלחת בקושטא ראו: סימפוזיון בנושא שהתפרסם בתוך דפים לחקר תקופת השואה, ה' (תשמ"ז), עמ' 243-303; דליה עופר, 'פעולות עזרה והצלה של "המשלחת הארץ-ישראלית" בקושטא 1943', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך של האוניברסיטה העברית, ירושלים 1972.

והצ"ח להנהלת הוועד הלאומי בראשות פנחס רוטנברג. אף שתקופת שהותן בוועד היתה קצרה, היא היתה בסיס לשיתוף-פעולה ארגוני בינן לבין גורמים ציוניים בשנות המלחמה.³⁹ ועד ההצלה המאוחד בקושטא הציב לעצמו שלוש מטרות: איסוף כספים למימון פעולות העזרה וההצלה, חיפוש דרכים להצלת יהודים מאירופה הכבושה, ועשיית מאמצים לעצירת טבח הנאצים ביהודים. הצ"ח ואגו"י ראו באיסוף הכספים אמצעי שנועד לשרת את שתי המטרות האחרות של הוועד. לעומתן, אנשי הסוכנות היהודית ראו בוועד בעיקר אמצעי לגיוס הון ממקורות יהודיים לא-ציוניים, כגון הג'וינט, למען פעולות ההצלה. עניין זה עתיד היה לשמש סלע מחלוקת בין השותפים בוועד ההצלה, בייחוד לאור העובדה שאגו"י והרוויזיוניסטים צורפו אליו בעיקר כדי למנוע מהם לפתוח ב'מגבית התגייסות והצלה' עצמאית בארץ ובהו"ל.⁴⁰

מלבד עניין גיוס הכספים לא היה ועד ההצלה גוף ביצועי כלל. זרוע הפעולה המעשית שלו היתה המשלחת הארץ-ישראלית בקושטא, שהוקמה בנובמבר 1943. משלחת זו, בראשות חיים ברלס, היתה מורכבת מנציגי הסוכנות היהודית ומנציגי התנועות שישבו אז בקושטא. כבר בתחילת הדרך מצאו נציגי אגו"י והצ"ח, יעקב גריפל ויוסף קלרמן, שפה משותפת, אישית ומעשית. שניהם היו ילידי גליציה, שעסקו בפעילות ציבורית בפולין טרם עלייתם; שניהם חשו שפעילותם בקושטא נבלמת בידי הממסד הציוני, שהתייחס אליהם בחשדנות ולעתים אף בעוינות. לשתי המפלגות היו קובלנות זהות בשלושה תחומים: דרכי פעולה, מימון, וחלוקת סרטיפיקטים להצלה. הקובלנה הראשונה נבעה מדרך עבודתה של המשלחת, שהיתה דומה לזו של ועד ההצלה. אף שהיתה אמורה להיות הזרוע המבצעית של הוועד, למעשה, מועצת ההצלה בקושטא רק קיבלה מידע על הנעשה, בעוד הביצוע נשאר בידי מפלגות השמאל. לפיכך חשו עצמם נציגי הצ"ח ואגו"י מקופחים, וחיפשו אפיקי פעולה עצמאיים. הקובלנה השנייה נגעה לשאלת מימון ההצלה ואמצעי גיוס הכספים. מאז תחילת המלחמה נערכו כמה מגביות של גיוס חירום למען המאמץ המלחמתי. עם פרוץ המלחמה היו חברי אגו"י והצ"ח שותפים למאמצים אלה, אולם במשך הזמן, בשל תסכולם ההולך וגובר בענייני הצלה, החליטו שני הארגונים על גיוס כספים בנפרד⁴¹ – צעד שהעלה את חמתם של הנציגים האחרים בוועד.⁴² הקובלנה האחרונה של קלרמן וגריפל היתה קשורה במה שראו כקיפוח בחלוקת סרטיפיקטים לעלייה. אף שבוועד הוחלט על אחוז קבוע של סרטיפיקטים שיינתן לכל אחת מן התנועות, בכל זאת נשמעה שוב ושוב הטענה כי הסכם זה אינו מכובד. מחאותיהם החוזרות ונשנות של גריפל וקלרמן לא הועילו. באביב 1944, בצעד

39. על פרשה זו ועל הסיבות לפרישתה של הצ"ח מהוועד הלאומי ראו: אלי שאלתיאל, פנחס רוטנברג: עלייתו ונפילתו של 'איש חזק' בארץ-ישראל, 1879-1942, ב, תל-אביב 1990, עמ' 532-588; דינה פורת, הנהגה במלכוד, תל-אביב 1986, עמ' 118-119.

40. ראו: מורגנשטרן (לעיל הערה 38), עמ' 65-67.

41. מכתב יצחק גרינבוים לאליעזר שוסטק, 5 במאי 1944, אצ"מ S26/1241.

42. דוגמה לכך אפשר למצוא בתזכיר של אפולינרי הרטגלס מאפריל 1943. תחת הכותרת 'אין צורך בשותפים' הוא כותב שאגו"י והצ"ח מגייסות כסף בנפרד למען הצלת חבריהן, בעודן ממשכיכות להשתמש בכספים הציוניים' למען הצלת אותם החברים. ראו: אפולינרי הרטגלס, הערות בדבר עזרה והצלה (ללא תאריך), אצ"מ S26/1232.

של ייאוש, שיגרו השניים מברק משותף בעניין זה לרב הראשי, הרב יצחק הלוי הרצוג, ובו דרשו התערבות 'מלמעלה' בכל הקשור בסוגיית הסרטיפיקטים ובשאלת גיוס הכספים.⁴³ באותם חודשים הופיע באיסטנבול גורם ששימש קטליזטור לשיתוף-פעולה נוסף בין קלרמן וגריפל. היה זה ערי ז'בוטינסקי, שהגיע לקושטא כנציג ועד החירום שהוקם בארצות-הברית למען הצלת יהודי אירופה. ז'בוטינסקי הגיע לקושטא בסיוע הוועד לפליטי מלחמה (War Refugee Board), שהוקם בינואר 1944, במטרה לבדוק אפשרויות של הצלה ושל סיוע ליהודי אירופה הכבושה.⁴⁴ בתחילת יוני 1944 כתב ז'בוטינסקי תזכיר לוועד החירום ולוועד לפליטי מלחמה בדבר פעילות ההצלה בקושטא.⁴⁵ בתזכיר העלה על נס את אישיותו של גריפל ואת פעילותו בשטח ההצלה. ז'בוטינסקי דיווח כי גריפל וקלרמן כבר פועלים במשותף – יחד עם איש עסקים צ'כי לשעבר ושמו לודוויג קסטנר – כנציגי ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית. על סמך מידע זה הוא הציע לוועד החירום להגיע עם השניים להסכם שיתוף-פעולה בענייני הצלה. לאחר משא-ומתן קצר יצאה השותפות אל הפועל.

הפעילות המשותפת התמקדה בקידום העלייה באמצעות יוזמה משותפת אגודאית-רוויזיוניסטית ובמימון ועד ההצלה האמריקני. גולת הכותרת שלה היתה הניסיון שנעשה בקיץ 1944 לרכוש אוניית מטען גדולה, שאמורה היתה לשמש להבאת עולים מרומניה. השלישה – גריפל, קלרמן וקסטנר – הציגו צעד זה כצעד של ייאוש בנוסח למצוא ספינה להעברת עולים שתהיה בטוחה יותר מן האוניות הקטנות של המוסד לעלייה ב'. בהתחשב בכך שהמבצע נערך מיד לאחר הטבעת אוניית המעפילים הקטנה 'מפקורה' בידי הגרמנים, 40 ק"מ מאיסטנבול, יש להניח כי טענתם לא היתה חסרת יסוד. למאמציהם הצטרף ערי ז'בוטינסקי, שהציע לרכוש אוניית עולים תורכית בכספי ועד ההצלה בארצות-הברית. הפעילות סביב יוזמה זו נמשכה זמן מה, אך מסיבות שונות – כספיות, דיפלומטיות ובטחוניות – לא נשאה פרי.⁴⁶

על איזה בסיס נוצר שיתוף-הפעולה הראשוני בין גריפל לקלרמן בקושטא? מה היה כל אחד מהם מסוגל לספק לרעהו? ומדוע, לאחר מיסוד השותפות, היו השניים – ובייחוד גריפל – מוכנים לשותפות נוספת עם ערי ז'בוטינסקי ועם ועד החירום האמריקני? כמו במקרים הקודמים, דפוס השותפות שלפנינו היה נקודתי והתמקד בתחום ההצלה בלבד. המניע לשותפות היה כפול: פסיכולוגי ומעשי. דרכי הפעולה של המשלחת בקושטא גרמו

43. מכתב אהרון ברט ליצחק גרינבאום ואליעזר קפלן, 3.10.1944, אצ"מ S26/1232.

44. תזכיר סטטינוס לפהלה, 11 באפריל 1944, Documents of the War Refugee Board, Franklin, 1944 [להלן: DWRB].

45. התזכיר שוכתב בידי הוועד לפליטי מלחמה בטרם הועבר לוועד החירום. שני התזכירים נמצאים בתוך: Eri Jabotinsky, 'Report to the Emergency Committee to Save the Jewish People of Europe', Ankara, June 14, 1944, DWRB.

46. ערי ז'בוטינסקי להלל קוק, 20.11.1944, מכון ז'בוטינסקי ח/4/311; Monty N. Penkower, *The Jews Were Expendable*, Urbana, IL 1983, pp. 173-175.

לנציגי אגו"י והצ"ח להרגיש עצמם חריגים ומקופחים במערכת שנוהלה בידי אנשי הממסד הציוני. טבעי היה שתיווצר בקרב 'החריגים' מעין תחושה של 'אחוות הנבגדים'. אך לא די היה בתחושה זו כדי להביא לשיתוף-פעולה מעשי בין הצדדים. העובדה שמדובר היה בנושא ההצלה – פעילות של 'פיקוח נפש', שבוצעה במעין 'ריצה' נגד שעון החול ההולך ואוזל – הכריעה את הכף לכיוון הפעולה המעשית המשותפת.

ואולם, מעבר למניע הפסיכולוגי היה לשותפות גם בסיס קונקרטי – כל צד היה מסוגל לספק לצד השני אלמנט חיוני שחסר לו. באגו"י היו מעט מדי פעילים בעלי תעוזה ותושייה שהיו מוכנים לפעול בדרכים בלתי-קונבנציונליות כדי לקדם את ענייני ההצלה. את המרכיב הזה סיפקו הרוויזיוניסטים, ובייחוד חברי האצ"ל, כגון ערי ז'בוטינסקי. לרוויזיוניסטים חסרו שני מרכיבי יסוד שנדרשו כדי לקדם את פעילות ההצלה העצמאית שלהם: בסיסי פעולה באירופה, ומקורות מימון. במהלך שנות השלושים הפעילה התנועה הרוויזיוניסטית 'משרדי עלייה' באירופה לצורך ארגון העלייה העצמאית של התנועה.⁴⁷ עד שנת 1940 נסגרו רוב המשרדים על רקע סכסוכים בתוך התנועה, לחצים כספיים ושינוי המדיניות הנאצית בנוגע לשאלת היציאה מאירופה. מכאן ואילך לא התמקדה הפעילות הרוויזיוניסטית באירופה הכבושה בארגון העלייה הבלתי-לגאלית, אלא בנסיונות לשמור על הקשר בין חברי התנועה ברמה המקומית.

השינוי במצב זה חל בשנת 1944, השנה שנתחדשה בה העלייה הבלתי-לגאלית בכלל, ובתוכה 'עלייה ב' הרוויזיוניסטית.⁴⁸ עתה היו הרוויזיוניסטים זקוקים לבסיסי פעולה בארצות הבלקן ובאגן הדנובה. כאן נכנסה אגו"י לתמונה. בכל שנות המלחמה הצליחה אגו"י לשמור על קשרים עם פעילים באירופה הכבושה. חלק מהקשרים עם העולם החופשי עברו דרך שווייץ; אחרים התנהלו בדרכים שונות, כגון באמצעות הממשלה הפולנית הגולה. באירופה אמנם נותרו עוד כמה פעילים רוויזיוניסטים, כגון אמרה קלמן בהונגריה וליפה חיימוביץ ברומניה, אולם קלרמן, ועוד יותר ממנו ערי ז'בוטינסקי, ביקשו להשתמש גם בקשרים של אגו"י כדי לבנות באירופה בסיסי פעולה חדשים לצורכי הצלה ועלייה.

אלמנט חיוני נוסף שחסר לרוויזיוניסטים היה אמצעי מימון לפעילות ההצלה. נראה כי מדובר היה בבעיה כרונית, שאפיינה את המשלחת כולה. היחידים שהיו מסוגלים לספק סכומים נכבדים למטרה זו היו חברי ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית, שהביעו נכונות לממן את פעילותו של גריפל, ולאחר יצירת הקשר עם קלרמן וקסטנר – גם את פעילותם.⁴⁹ עתה הצטרפה לתמונה הצלע השלישית של המשולש: מיד עם בואו לקושטא הבחין ערי ז'בוטינסקי בפוטנציאל הפיננסי הטמון בשותפות עם נציג אגו"י. הקשרים ההדוקים שנוצרו בין נציג אגו"י לבין נציג הצ"ח בקושטא פעלו רק לטובתו. יתרה

47. דליה עופר, 'העלייה העצמאית של התנועה הרוויזיוניסטית', בתוך: העפלה, תל-אביב 1990, עמ' 44-60.

48. דליה עופר, 'מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה "עלייה ב'" במלחמת העולם השנייה', שם, עמ' 187-210, בייחוד עמ' 193, 206.

49. קלרמן העיד כי לא פעם פנו חברי המוסד לעלייה ב' אליו ואל גריפל בבקשה לנסות לגייס בעבורם כספים ממקורותיהם. ראו: עופר (לעיל הערה 38) עמ' 56.

מזו, ז'בוטינסקי היה יכול להסתמך גם על שיתוף-הפעולה שנוצר בין חברי ועד החירום לבין חברי ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית עוד בשנת 1943. ובאשר לשני הנציגים בקושטא - גריפל היה מעוניין מאוד לשתף פעולה עם ז'בוטינסקי הצעיר, שגילה מרץ רב ונכונות לפעול בדרכים אנטי-ממסדיות למען קידום ענייני הצלה.⁵⁰ גם קלרמן לא היסס לפעול עם חבר האצ"ל הבלתי-נלאה, שכן זה האחרון היה מוכן לארגן את ענייני העלייה מקושטא, ובכך אפשר לו לנסוע לבוקרשט ולהמשיך שם בפעילות התנועה ובארגון עלייה. נראה אפוא שהשיוך המשולש ענה על צורכיהם של כל הנוגעים בדבר.⁵¹ שיתוף-הפעולה נמשך, לפחות להלכה, עד לסתיו 1944 - אז שוחררו ארצות הבלקן, המשלחת בקושטא התפרקה והשליחים נפוצו איש-איש לדרכו. ואולם, למעשה לא השיגה שלישיית קלרמן-גריפל-ז'בוטינסקי הישגים מעשיים בכל תקופת פעילותם המשותפת. השלושה לא הצליחו לרכוש אוניות ולשבור את מונופול המוסד לעלייה ב' בענייני עלייה. ערי ז'בוטינסקי אפילו לא הצליח לשכנע את ועד ההצלה בארצות-הברית לממן מבצע משותף נוסף שתוכנן באותם ימים. ההישג המעשי העיקרי שאפשר לזקוף לזכותם של גריפל וקלרמן היה השמירה הקפדנית על מכסות הסרטיפיקטים שהובטחו לכל אחת מתנועותיהם. שיתוף-הפעולה בין השלושה, שנמשך קרוב לשנתיים - תקופה ארוכה בהתחשב בתמורות שאירעו באותם ימים - נבע מסיבות רבות. את המשכיותה של השותפות אפשר להסביר לכאורה בתחושת הקיפוח ההולכת וגוברת של נציגי שתי התנועות, בצורך המתמשך שלהם לפעול בדחיפות בענייני הצלה ובכשלונם להשיג את יעדיהם המקוריים. ואולם, אותם סממנים היו קיימים גם במקרים שהשותפויות לא החזיקו מעמד לאורך זמן. לפיכך, ייתכן שגם במקרה זה המפתח להמשכיות נמצא לא במישור המדיני אלא במישור האישי. כמעט מהרגע שהחלה פעילותם המשותפת התפתחה בין קלרמן לגריפל מערכת יחסים הדוקה וחמה, שעמדה איתנה לנוכח התהפוכות הפוליטיות של שתי התנועות. גם לאחר המלחמה שמרו השניים על קשר חם ולבבי. המכתב הנרגש שכתב קלרמן לאלמנתו של גריפל בדבר פעילותם המשותפת, ובו ציין את מערכת היחסים הייחודית והחמה שנקמה ביניהם, הוא רק עדות אחת להערכה העמוקה ששררה בין שני האישים במשך שנים - הערכה שהתעלתה מעל למחיצות הפוליטיות, הדתיות והחברתיות שלכאורה הפרידו ביניהם.⁵²

הדוגמה הרביעית: פעילות ההצלה בשווייץ, 1944-1946

הדוגמה הרביעית מתמקדת בשותפות שנקמה בין ראובן הכט, נציג הצ"ח בשווייץ וחבר האצ"ל, ובין חוגי אגו"י בשנים 1944-1946. שותפות זו התבססה על מערכת יחסים ייחודית

50. על כך ראו דוח של אליעזר קפלן על נסיעתו לתורכיה, שהוצג בישיבת ועד ההצלה בירושלים, 28.7.1944, אצ"מ S26/1238.

51. מכתב ערי ז'בוטינסקי ליוסף קלרמן, 1.11.1944, מכון ז'בוטינסקי ח/411/3.

52. מכתב קלרמן לגב' גריפל, ב' דחנוכה תשמ"ג, תיק התכתבות א' קלרמן (ללא מספר), מכון ז'בוטינסקי.

שהתפתחה בין הכט לבין קבוצה אגודאית בשם 'קבוצת שטרנבוך'. בני הזוג יצחק ורחה שטרנבוך החלו בפעולות הצלה עוד בטרם פרצה מלחמת העולם השנייה. מאז ה'אנשלוס' במרס 1938 היה ביתם למקלט למאות פליטים מארצות הכיבוש הנאצי. עם פרוץ המלחמה הרחיבו התעשיין החרדי ורעייתו את פעילותם והחלו לשלוח חבילות מזון ותרופות ליהודים בגטאות פולין. שווייץ שימשה בסיס אידאלי לפעילות מסוג זה, בהיותה מדינה ניטרלית הממוקמת בלב אירופה. בשנת 1941 ייסדה משפחת שטרנבוך, יחד עם מספר פעילי אגו"י בשווייץ, את 'ארגון הסעד למען הפליטים היהודים בשנחאי' (Hilfsverein fuer Juedische Fluechtlinge in Shanghai - HIJEFS). במהלך המלחמה עסק הארגון במתן סיוע לפליטים בכל ארצות אירופה. עם ייסודו של הוועד לפליטי מלחמה בשנת 1944 היה HIJEFS לזרוע השווייצרית הרשמית של ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית. בכך התאפשר לו לקבל כספים מהוועד בארצות-הברית ולפעול בתיאום עם השגרירות האמריקנית בשווייץ.⁵³ כל תקופת המלחמה היו היחסים בין HIJEFS לבין המסד היהודי השווייצרי קרירים ביותר. דרכי הפעולה של משפחת שטרנבוך לא מצאו חן בעיני אותם יהודים שדגלו במה שכינו 'מנהג שווייץ', דהיינו בהבלגה ובאיפוק. גם סאלי מאייר, נציג הג'וינט בשווייץ, שעסק אף הוא בענייני ההצלה, לא ראה בעין יפה את נכונותם של חברי הקבוצה להפר את כללי ההתנהגות המקובלים ביחסם אל ממשלת שווייץ.⁵⁴

במקביל לפעילותה של משפחת שטרנבוך פעל בשווייץ אדם נוסף שלא נרתע מלאמץ גישה בלתי-קונפורמיסטית בשטח ההצלה. היה זה ראובן הכט, נצר למשפחת ספנות עשירה, שבצעירותו הצטרף לשורות התנועה הרוויזיוניסטית והיה פעיל בשטח ההצלה והעלייה הבלתי-לגאלית.⁵⁵ בשנת 1941 התיידד הכט עם סם וודס (Woods), הקונסול האמריקני בציריך, ובמהלך המלחמה סיפק לו מידע רב בנושאים מגוונים.⁵⁶ באחד הימים בשנת 1943

53. על פעילות HIJEFS ראו: Friedenson & Kranzle, *Heroine of Rescue*. לתיאור מקיף יותר של אחד המבצעים ראו: שמואל בן-ציון, 'רכבת מוסי: המשא והמתן עם היינריך הימלר באמצעות ד"ר ז'אן-מארי מוסי לשם הצלת יהודים ממחנות הריכוז בגרמניה (סתיו 1944-אביב 1945)', דפים לחקר תקופת השואה, ח (1990), עמ' 135-161.

54. על סאלי מאייר ועל פעילותו בשנות המלחמה ראו: Bauer, *American Jewry and the Holocaust*, pp. 217-234.

55. על סיפור חייו ופעילותו של הכט ראו: B. R. Payn, 'Reuben R. Hecht - A Profile', *Festschrift*, *Reuben R. Hecht*, pp. 23-36, בתוך תיק פנקובר, ארכיון הכט, חיפה. מספר ראיונות נערכו עם ד"ר הכט, אולם אין הם מציגים את תולדות חייו ופעילותו באופן שיטתי. ראו, למשל: Interview of Prof. M. Penkower with Dr. Reuben Hecht at 'Dagon' Haifa on 6th and 7th January 1982; ראיון של משה הלוי עם ד"ר הכט (13.2.1989), ארכיון הכט 124/K/1/5; ראיון המחברת עם ד"ר הכט, חיפה, 22.8.1990 ו-30.9.1990.

56. וודס היה אדם אנטיגמטי, ובסיפורו רב הנסתר מן הנגלה. מ-1939 שימש נספח כלכלי בשגרירות ארצות-הברית בברלין. בתקופה זו נפגש פעמים רבות עם ראשי התעשייה הגרמנית. ב-1941 נתמנה לקונסול בציריך, וב-1947 עבר למינכן, שם נפטר ב-1963. נוסף על תפקידיו הרשמיים, נראה כי שימש גם סוכן ה-CIA בתקופת המלחמה.

שאל וודס את הכט מדוע אין הוא פועל בתיאום עם משפחת שטרנבוך, העוסקת אף היא בענייני הצלה. כששאל הכט במי מדובר הוא זכה לתשובה הלקונית: 'אגודאים, משוגעים'.⁵⁷ בהמשך הסביר לו וודס כי מדובר בקבוצה בעלת קשרים בארצות-הברית, אשר יכולה לסייע לפעילות ההצלה הרוויזיוניסטית. עוד באותו יום נקבעה פגישה בין שטרנבוך להכט.

פגישת ההיכרות הפכה עד מהרה לשותפות של ממש. הכט היה מוקסם מהחרדי הצעיר, 'בעל הזקן האגודאי', כלשונו, ושטרנבוך התלהב לא פחות מהרוויזיוניסט הפעיל. בתוך זמן קצר הוא הציע להכט להצטרף להנהלה האירופית של ועד ההצלה של הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית. הכט הגיב בתדהמה. 'הרי אינני אורתודוקסי, אינני רב ואינני אמריקני', ענה.⁵⁸ ואולם, השיקולים הפרגמטיים והשפה המשותפת שנוצרה בין השניים גברו בסופו של דבר על החששות הפורמליים. בלא להתייעץ עם הנהלת תנועתו בארץ או עם המשלחת בארצות-הברית הסכים הכט להצעתו של שטרנבוך. מאותו רגע ואילך פעלו ראובן הכט וקבוצת שטרנבוך כיחידה אחת בענייני עזרה והצלה. לזכותם יש לזקוף את מבצע 'רכבת מוסי' ואת הנסיונות להציל יהודים מברגן-בלזן ומבוכנוואלד לקראת סוף המלחמה. גם לאחר המלחמה המשיך הכט לפעול במשותף עם פעילי אגו"י. בשנים 1945 ו-1946 הוא נסע לצרפת, לגרמניה ולצ'כוסלובקיה ועסק שם בארגון הבריחה ובגאולת ילדים. בין אלה ששיתפו עמו פעולה היו לייבל פינקוסביץ, עסקן אגו"י בציילסהיים, ומוריס סויפר, עורך-דין אגודאי שחי בפריס.⁵⁹ במהלך כל התקופה פעל הכט לסירוגין בשלושה כובעים - חבר הצ"ח, נציג האצ"ל וחבר הנהלת ועד ההצלה האמריקני - ובכך מנע התנגשות אינטרסים בין תפקידיו השונים.⁶⁰

בדומה למקרים הקודמים שהוצגו כאן, גם במקרה זה מדובר בשיתוף-פעולה בעניין ספציפי - הצלה - אף שכיסה זירת פעולה רחבה בשטח זה. עם זאת, במקרה שלפנינו התייחודה השותפות בדפוסי פעולה שנבעו במידה רבה ממעמדם האוטונומי של השותפים בקרב תנועותיהם. במהלך שנות המלחמה אמנם המשיך הכט להיות חבר הצ"ח ונציג האצ"ל בשווייץ, אך למעשה לא פעל מטעמו של מנגנון מפלגתי פורמלי. החלטותיו נתקבלו באופן עצמאי, בהיותו מנותק כמעט כליל ממרכז האצ"ל בארץ ובעמדו בקשר בלתי-סדיר עם המשלחת בארצות-הברית. מעמדו העצמאי הוא אפוא מפתח מרכזי להבנת הגמישות שגילה ביצירת השותפות עם שטרנבוך ובהמשך פעילותם המשותפת. ובאשר לשטרנבוך - הלה פעל כנציג ועד ההצלה של אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית, אך גם עמד בראש ארגון ההצלה העצמאי שהקים - HIJEFS. קיומו של ארגון זה העניק לו אוטונומיה רבה בקבלת החלטות ובקביעת דפוסי פעולה. נראה כי אוטונומיה זו היתה תנאי הכרחי הן

57. ריאיון המחברת עם ד"ר הכט, חיפה, 22.8.1990.

58. שם.

59. מכתב ראובן הכט למוריס סויפר בעניין שיתוף-פעולה בקרב שארית הפלטה, 5.5.1945, ארכיון הכט 124/K/1/8. בתקופה זו רשם הכט 'פנקס נסיעות' המפרט את פעילותו. ראו פנקסי הנסיעות השונים, ארכיון הכט 124/K/1/12 ו-124/K/1/8.

60. מכתב יצחק שטרנבוך למונסיניור ברנרדיני, 4.10.1945, ארכיון הכט 124/K/1/10.

ליצירת השותפות הראשונית והן להמשך הפעילות המשותפת, משום שהבטיחה קבלת החלטות מהירה, בלא צורך להמתין לאישורן הרשמי של תנועות האם. הדבר היה חשוב כפליים לנוכח מצבו של האצ"ל בשנת 1943: התנועה, שנותרה ללא מנהיגות חזקה מאז מותו של ז'בוטינסקי ב־1940, היתה חלשה ומפולגת, כשזרוע אוטונומית שלה פועלת בארצות־הברית בלא להיוועץ במרכז שבארץ.

גם במקרה שלפנינו – אף יותר מאשר בדוגמה של מצעד הרבנים בווינגטון – קשה לראות בשותפות הנדונה ברית שנכרתה בין הזרמים המרכזיים של אגו"י ושל הצ"ח (במקרה של הכט אף לא מדובר בורם המרכזי של האצ"ל). נכון שבסופו של דבר זכה כל אחד מהשותפים לברכת תנועתו, אך למעשה לא חיכו השניים ל'ברכות' אלה כדי להצטרף לשותפות. ההחלטה העקרונית בעד שיתוף־הפעולה נתקבלה על בסיס היכרות אישית בין הכט לשטרנבוך, שמצאו שפה משותפת עוד במפגשם הראשון.

כמו בדוגמה של המשלחת בקושטא, גם כאן המניע העיקרי לשותפות היה השלמת החסר. האגודאים סיפקו להכט מנגנון פעולה ומימון; הכט סיפק להם את דמותו – דמות שווייצרית אצילית, בעלת קשרים עם הצמרת הכלכלית והפוליטית המקומית. דפוסי הפעולה של שני השותפים היו דומים: נכונות לנהוג בדרך בלתי־קונבנציונלית למען השגת המטרה. מטרתם העיקרית אף היא היתה משותפת: הצלת המספר הרב ביותר של יהודים בזמן הקצר ביותר. נושאי הדת והפוליטיקה, שנכללו בתחום 'הטריטוריה המסוכנת', מעולם לא הועלו לדיון באופן מודע. 'עם האגודה לא דיברנו אידאולוגיה', נזכר הכט, 'דיברנו "תכלס"'. לא היה לנו זמן לשיחות אידאולוגיות ארוכות, כפי שנהגו בתנועת העבודה.⁶¹

כיצד ניתן להסביר את הסובלנות ההדדית שאפיינה את מערכת היחסים בין הכט לבין האגודאים? לאחר הצטרפותו להנהלת ועד ההצלה היה הכט מיעוט חילוני בתוך רוב חרדי. עם זאת, נציגי אותו עולם חרדי שעמם בא במגע יומיומי – דהיינו, משפחת שטרנבוך – היו סובלניים ביותר כלפי אורח חייו. הם השתייכו לזרם של 'תורה עם דרך ארץ' בנוסח הרב שמשון רפאל הירש, היו מעורים בתרבות האירופית, נהגו להתלבש בסגנון מערבי, דיברו שווייצרית רהוטה והכירו היטב את עולמו של שותפם החילוני. הכט, מצדו, נמנע מפרובוקציות אנטי־דתיות והקפיד לכבד את המסורת היהודית בנוכחותם (מכאן הסיפור על מקור זקנו, המובא בפתח הדברים). אותה מידה של סובלנות אפיינה גם את מערכת היחסים בינו לבין אגודאים קיצוניים יותר שפעל עמם לאחר המלחמה, כמו עורך־הדין סויפר מפריס. מעמדו הייחודי של הכט השפיע אף הוא על גישתו לאגודאים. הואיל ופעל ללא תמיכה של מנגנון מפלגתי נאלץ הכט לוותר לשותפיו במקרים מסוימים שבהם אירעה בין הצדדים התנגשות אידאולוגית. דוגמה לכך היא הוויכוח שהתפתח בינו לבין עורך־הדין סויפר בנוגע לעתידם של מאות יתומי מלחמה יהודים שהובאו לצרפת. הכט ביקש להעלותם ארצה, ואילו סויפר טען כי יש להשאירם בצרפת משום שבארץ קשה לגדלם כילדים שומרי מצוות. במקרה זה, ידו של סויפר, שמנגנון מפלגתי מפותח בעל קשרים ואמצעים תוך בו, היתה על העליונה.

61. ריאיון המחברת עם ד"ר ראובן הכט, חיפה, 22.8.90.

אולם לרוב נמנע הכט מלהיכנס לעימותים אידאולוגיים, וכל צד הסתפק בשיתוף-הפעולה המעשי בענייני הצלה וגאולת ילדים. כך נוצרה למעשה 'חלוקת עבודה' בין הכט לבין קבוצת שטרנבוך. כל עוד היה מדובר בגאולת ילדים, במתן סיוע לניצולים וכדומה, הפעילות היתה משותפת. ואולם, בכל הנוגע לענייני עלייה ובריחה פעל הכט כרוויזיוניסט, בלא לערב את הפעילים האגודאים. במצב זה של 'מודוס ויונדי' פעלו השותפים בהצלחה קרוב לשלוש שנים, עד לפירוק השותפות לקראת שנת 1947.

ניתוח ומסקנות

הדי השותפויות שעסקנו בהן לא דעכו עם קום המדינה. במהלך השנים אף התחזקו כמה מגמות שזכו לביטוי עמום קודם לכן. לדוגמה, עוד בשנת 1944 התנו חברי ועד החירום להצלת יהודי אירופה את המשך הפעילות המשותפת עם אגו"י במתן פומביות לשותפות. לעומתם ביקשו גריפל וחברי ועד ההצלה בארצות-הברית לשמור את הברית בין שתי התנועות כ'נישואים חשאיים', כלשונו של ערי ז'בוטינסקי.⁶² הסיבה לכך היתה המגמה הבדלנית בורם הקיצוני באגו"י, שביקשה להציג לחברי התנועה את פעילות ההצלה כפעילות עצמאית של התנועה. מגמה זו הגיעה לשיאה בשנות השישים, עם פרסומו של הספר שרופי הכבשנים מאשימים מאת הרב משה שיינפלד.⁶³ ספר זה, שהציג את מצעד הרבנים כפעילות אגודאית עצמאית ואת הקמת הוועד לפליטי מלחמה כתוצאה של לחץ אגודאי בלעדי, היה אחד מנכסי צאן ברזל של הקיצונים באגו"י, שביקרו את ההנהגה הציונית על התנהגותה בתקופת השואה. ומה באשר לפעילות המשותפת עם הרוויזיוניסטים? המחבר אמנם מזכה את קוק ואת שותפיו בתשואות על פעילותם, אך אינו מזכיר כלל את העובדה שמדובר גם בפעילות משותפת עם אגו"י. בפרק אחר בספר, הדין בשותפות שבין שטרנבוך להכט, מציג המחבר את הכט כ'איש כלכלה מחיפה', בלא להזכיר את השתייכותו הרוויזיוניסטית.⁶⁴ מגמה זו משתלבת היטב עם העובדה שהפעילות המשותפת עם הרוויזיוניסטים כלל אינה נזכרת בתיקי גריפל בארכיון אגו"י. גם קלרמן, שעייין באותם תיקים, הגיב על כך בתמיהה במכתבו לגב' גריפל משנת 1982. באיגרת זו הוא ביקש לדעת אם יש ברשותה מכתבים נוספים של בעלה המנוח העוסקים בענייני הצלה, כדי שאפשר יהיה לכתוב על חלקן בפעילות ההצלה המשותפת בשואה ולאחריה.⁶⁵ אין כל הוכחות קונקרטיות להשערה שמסמכים בנושא זה

62. מכתב ערי ז'בוטינסקי להלל קוק, 20.11.1944, מכון ז'בוטינסקי ח/11/3.

63. משה שיינפלד, שרופי הכבשנים מאשימים, ירושלים תשל"ה. הספר הוצא לאור בידי צעירי אגו"י, ומהווה 'אני מאשים' חרדי בעניין התנהגות מנהיגי היישוב בתקופת השואה. הוא כולל מאמרים שראו אור בדגלנו, בטאון אגו"י, בשנות השישים.

64. שם, עמ' 18, 28, 34.

65. יוסף קלרמן לגב' גריפל, ב' ד'חנוכה תשמ"ג, תיק התכתבות א' קלרמן (ללא מספר), מכון ז'בוטינסקי.

'טיילו' מתיקי גריפל ליעד בלתי־ידוע, כפי שרמזו לי יותר מפעם אנשים הבקיאים בדרכי ניהולם של הארכיונים החרדיים, אולם הכתם הלבן הבולט במפת תיעוד ההצלה האגודאית בהחלט אומר דרשני.

התשובה הרוויזיוניסטית למגמה האגודאית הבדלנית נמצאת בספרו השנוי במחלוקת של ש"ב בית־צבי, הציונות הפוסט־אוגנדית במשבר השואה.⁶⁶ אחת הסוגיות שבית־צבי דן בהן הוא יחסו של הממסד היהודי בארצות־הברית לפעילותו של קוק בכלל, ולמצעד הרבנים בפרט. המחבר מצטט באריכות מאמר שהופיע, מיד לאחר המצעד, בביצרון, כתב עת יהודי־אמריקני בשפה העברית. המאמר לעג לרבנים, שהוצגו בו כ'כלי משחק' בידי קוק ואנשי חוגו.⁶⁷ בניסיון להעמיד דברים על דיוקם מדגיש בית־צבי כי הרבנים לא היו 'כלי משחק' אלא 'בעלי ברית עצמאיים ופעילים'. הוא ממשיך וטוען כי 'ההפגנה אורגנה בכוחות משותפים של שני הארגונים', ומצייר את מידת מעורבותה של אגו"י בתכנון המצעד וביצועו הרבה מעבר לחלקה בו במציאות. ספרו של בית־צבי נכתב בשנים שהמהדורות השונות של שרופי הכבשנים מאשימים זכו לתפוצה רבה, ואין זה מן הנמנע כי ביקש, בין היתר, להשיב למגמה הבדלנית באגו"י, שניסתה למחוק את הפעילות המשותפת עם הימין הציוני מהזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי של התנועה.

בית־צבי טען כי יסודה של הפעילות המשותפת בין אגו"י לרוויזיוניסטים – ביחוד מחוץ לגבולות ארץ־ישראל – היה האקטיביזם במאבק על ההצלה, וההסכמה שאין להצמיד את ההצלה לעניין העלייה. דבריו אמנם נכתבו בהקשר ספציפי (מצעד הרבנים), ולא נגעו לכלל מסכת הפעילות המשותפת בין הרוויזיוניסטים לאגודאים, אך הם מחזירים אותנו לשתי שאלות הניצבות במוקד דיון זה: שאלת המניעים ושאלת הדפוסים. לאור המקרים שהובאו כאן, האם ניתן להסיק מסקנות כלליות באשר למניעים לשותפות הנקודתית הרוויזיוניסטית־אגודאית בשנות השלושים ובעיקר בתקופת השואה, ובאשר לדפוסים שלבשו השותפויות שנוצרו? האם ניתן לאתר קווי מחשבה וקווי פעולה משותפים ועקביים העוברים כחוט השני בין הדוגמאות שהובאו כאן? ולבסוף, האם אכן מדובר ב'שותפויות מזורות', או שמא יש לראות בהן תוצאה טבעית של אינטרסים משותפים, ששימשו בסיס אידאולוגי חלופי לשותפות בין תנועות שלא היה ביניהן כל קשר אידאולוגי?

התשובות לשאלות אלה טמונות בכמה מרכיבים שעמדו ביסוד השותפות הרוויזיוניסטית־אגודאית בתקופה הנדונה:

א. היחס לדת ולשומרי מצוות: אחד המרכיבים שסייע ביצירת השותפות בין אגו"י לבין התנועה הרוויזיוניסטית היה היעדר מחיצות ערכיות בין התנועות בכל הנוגע לדת ולשמירת המצוות. הרוויזיוניסטים לא ראו באורח החיים הדתי אנכרוניזם מסוכן; אגו"י לא ראתה

66. תל־אביב תשל"ז. שבתי ב' בית־צבי, מורה במקצועו, מציג בספרו 'מחקר על גורמי משגיה של התנועה הציונית בשנים 1938-1945', כפי שנכתב בכותרת המשנה של הספר. בית־צבי אמנם לא היה רוויזיוניסט בעצמו, אך ספרו אומץ במהרה בחוגים רוויזיוניסטיים ובית־צבי מעולם לא יצא נגד 'אימין' זה.

67. בית־צבי, שם, עמ' 356.

ברוויוזיוניזם אויב מסורתי המפר את עקרונות ההלכה מתוך מניעים אידאולוגיים, כפי שנהגו מפלגות השמאל. אלה האחרונות נחשבו בעיני התנועה להתגלמותה של ה'סטרא אחרא' – אותו גורם שביקש להילחם מלחמת חורמה ביהדות החרדית ובתורת ישראל.

ב. אחוות המקופחים: בשתי התנועות שררה תחושה עמוקה של קיפוח מצדו של הממסד הציוני. כל אחת מהן ראתה עצמה אלטרנטיבה לאותו ממסד. הצ"ח ראתה עצמה אלטרנטיבה להנהגה הציונית; אגו"י ראתה עצמה אלטרנטיבה לציונות כולה.⁶⁸ אמנם בנסיבות ששררו בשנות השלושים והארבעים קשה היה לחשוב על גורם רב-משקל אחר שיכול היה לתפוס את מקומו של הממסד הציוני בייצוג העם היהודי בפני גורמים זרים, ובעיקר בפני שלטונות המנדט הבריטי. אף-על-פי-כן, שתי התנועות קיוו לשמש אלטרנטיבה לממסד זה לפחות בעניינים מסוימים, כגון חלוקת סרטיפיקטים. אף כי שתיהן הבינו שאם אי-פעם ישיגו את מטרותן זו אוזי יתנהל ביניהן מאבק על השליטה בנושאים שונים, הן גם הבינו היטב כי בטרם תתממש שאיפתן עליהן לנהל מאבק משותף כדי להעמיד את ההנהגה הציונית במקומה.

ג. מבנה התנועה הרוויזיוניסטית (בעיקר בשנות המלחמה): התפוררות התנועה הרוויזיוניסטית בתקופת המלחמה והניתוק שנוצר בין פעיליה במרכזים השונים הגבירו את הצורך של התנועה בשותפות. הדבר ניכר בייחוד בגולה, שם פעלו הרוויזיוניסטים במנותק מהמרכז הארץ-ישראלי. לא פעם ביקשו פעילי התנועה להצטרף לפעילות משותפת של ארגונים יהודיים קיימים, ובכל פעם נדחתה בקשתם על הסף. כך קרה ב-1943, עת ביקש 'הוועד למען צבא עברי' – גלגול נוסף של משלחת האצ"ל בארצות-הברית – להצטרף ל'וועד החירום המשותף לענייני יהדות אירופה' (The Joint Emergency Committee on European Jewish Affairs), שאך זה הוקם.⁶⁹ פעם אחר פעם התברר כי היחידים שמוכנים לשתף עמם פעולה הם חברי אגו"י, שלא ראו בהם גורם המסכן את פעילות הממסד היהודי המקומי. הדבר היה נכון ביתר שאת למשלחת האצ"ל – 'הילד הרע' של הארגונים היהודיים, שלא פסק מלהביך את הממסד היהודי במבצעים פומביים וראוותניים.

ד. דפוסי פעולה: דפוסי הפעולה של התנועה הרוויזיוניסטית בכלל, ושל האצ"ל בפרט, היו לעתים קרובות דפוסים בלתי-קונבנציונליים. הדבר עורר תמיהה, רוגז ואף סלידה בקרב חברי ההנהגה הציונית בארץ והממסד היהודי בארצות הגולה, שחששו שמא פעילות זו תסכן את מעמדם בעיני השלטונות הלא-יהודיים. בעניין זה מצאו חברי הצ"ח, ופעילי האצ"ל בפרט, אוזן קשבת אצל מנהיגי אגו"י, שנהגו אף הם לנקוט גישה דומה בעת הצורך. כך נהג הארי גודמן, מזכיר אגו"י באנגליה, בתקופת המלחמה, כשהשיג מממשלת אירלנד מאות אשרות כניסה לרבנים פליטים. כך נהגו גם הרב ד"ר יעקב רוזנהיים, נשיא אגו"י, והרב אליעזר סילבר, ראש אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית ובקנדה, כשביקשו להעביר לאירופה כספים לצורכי הצלה באמצעות הוועד לפליטי מלחמה בשנת 1944. נכונותם

Yehuda Bauer, 'Jewish Foreign Policy During the Holocaust', *Midstream*, December .68 1984, p. 22

Wyman (above note 34), p. 12 .69

של הרוויזיוניסטים והאגודאים לפעול בדרכים לא מקובלות גברה לנוכח הימצאם מחוץ למעגל הממסד. משום כך לא חשו עצמם כבולים בנורמות ההתנהגות הקיימות, ואף לא היו טרודים בחששות שמא נקטת צעד לא זהיר תהרוס את הרקמות העדינות והשבירות שקישרו בינם לבין הממסד הלא-יהודי. עניין זה בלט כפליים בתחום פעולות ההצלה, העומד במוקדן של שלוש מבין ארבע הדוגמאות הנדונות.

ה. היחס לסוגיית ההצלה: שתי התנועות החזיקו בגישה דומה בשאלת הצלתם של יהודי אירופה, בייחוד בכל הקשור בתוכניות להצלת יחידים. עוד בתחילת המלחמה העמידו שתיהן את הסוגיה בראש סדרי העדיפויות שלהן (דבר שיכלו לעשות, כפי שיפורט להלן, בהיעדר מחויבויות בתחומים אחרים). הרוויזיוניסטים טענו שוב ושוב כי הם עוסקים בהצלה מתוך גישה של 'ציונות גדולה', שהיתה עיקר יסוד בהשקפת עולמם, אם כי למעשה יש לזכור שגם להם היו שיקולים פוליטיים, ושכפועל עסקו בהצלת קבוצות מובחרות בתקופת המלחמה. אגו"י עסקה בפעילות זו מתוך גישה דתית שראתה בהצלת יהודים ערך עליון, אף שגם במקרה זה יש לזכור כי למעשה עסקה התנועה בהצלת יחידים וקבוצות מובחרות. הרטוריקה של שתי התנועות היתה כמעט זהה: שתיהן ניסו לטעון כי אינן פועלות מתוך שיקולים פוליטיים (אף לא במקרה של הרוויזיוניסטים), וכי הן מבקשות לראות בהצלה ערך עליון, בניגוד לממסד הציוני, המצטייר בתיאוריהן ככבול בשיקולים פוליטיים – במתכוון או שלא במתכוון.

נכונותם של חברי ועד החירום להפריד בין פעילותם הפוליטית באצ"ל לפעילותם בשטח ההצלה היא שקנתה את לבם של מנהיגי אגו"י. אלה ביקשו להתרחק מ'פוליטיקה של עימותים', שאפיינה את הממסד היהודי האמריקני. שתי התנועות הניחו כי ההנהגה הציונית 'עושה לביתה', וכי אם רצונן להציל את חבריהן בגולה עליהן לדאוג לכך בעצמן. עם זאת, יש לזכור כי היו גם מקרים שבהם הניחה כל תנועה לגישתה הפרטיקולריסטית כדי לדאוג להצלת 'כלל ישראל'. החלטה זו בלטה בפעילותם של הלל קוק ושל הרב אליעזר סילבר בארצות-הברית, ובפעילותם של ראובן הכט ושל יצחק שטרנבוך בשווייץ בתקופת המלחמה. האם עיסוקן המתמיד של שתי התנועות בשאלת ההצלה נבע רק מתוך הגישה שהעמידה במרכז את היהודי הבודד – ולא את התנועה הציונית או את הממסד היהודי? כאמור, באותן שנים לא נאלצו אגו"י והרוויזיוניסטים להתמודד בפועל עם המחויבות היומיומית של הנהגת היישוב או עם האחריות לייצג את יהודי הגולה בפני השלטונות. משום כך יכלו לרכז את מלוא המאמצים בסוגיית ההצלה על כל גוניה. אפשר לומר אפוא כי העובדה שהיו באופוזיציה אפשרה לשתי התנועות לרכז את כוחותיהן בעניין אחד בלבד, במקום לתמרן בין תריסר ויותר נושאים בוערים – חברתיים, כלכליים ומדיניים – הקשורים בקיום היהודי בהווה ובהכנת בית לניצולים בעתיד.⁷⁰

70. Dina Porat, 'Palestinian Jewry and the Jewish Agency: Public Response to the Holocaust', in: Richard I. Cohen (ed.), *Vision and Conflict in the Holy Land*, New York 1985, p. 268

ו. ניגודים והשלמות: בכל הנוגע לפעילות המעשית, במיוחד בשטח ההצלה, כל צד בשותפות סיפק לצד השני מרכיב חיוני שחסר לו. לרוב סיפקה אגו"י את אמצעי המימון (כמו בקושטא ובשווייץ), ואילו הרוויזיוניסטים סיפקו את החברים הפעילים (ערי ז'בוטינסקי, קוק, הכט). בשווייץ סיפקה קבוצת שטרנבוך את הנציגות הרשמית (ועד ההצלה האורתודוקסי, HIJEFS), ואילו הכט סיפק את הקשרים עם הצמרת המדינית והכלכלית. במילים אחרות, כל צד בשותפות הביא לצד השני 'נדוניה' חיונית להמשך הפעילות - האינדיבידואלית או המשותפת. ז. הגורם האישי: לאור כל האמור לעיל עולה שאלה טקטית: מדוע שותפויות מסוימות החזיקו מעמד לאורך זמן והולידו מבצעים רבים, ואילו אחרות התפרקו לאחר השלמת מבצע אחד או אף לפני כן? אחת התשובות לכך מצויה בגורם שאמנם לא שימש בסיס לשותפות אך קבע לא במעט את דפוסייה, והוא הגורם האישי. מעבר לאינטרסים המשותפים שהיו בסיס ליצירת השותפות, בשניים מארבעת המקרים שנבחנו - בשותפויות בין קלרמן לגריפל ובין הכט לשטרנבוך - נוצרה בין הדמויות מערכת יחסים שהיתה הרבה מעבר ל'שותפות עסקית'. דפוסי האינטראקציה הפרסונלית לא היו מבוססים על תועלתנות בלבד, אלא גם על הערכה הדדית עמוקה שהתפתחה עם הזמן בין הנפשות הפועלות. לא כך היה במקרה של מבצע הרבנים - תוצאת שיתוף-הפעולה בין הלל קוק ובין אגודת הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית; במקרה זה היה מדובר במערכת תועלתנית בלבד, שבמסגרתה לא נוצר כמעט כל קשר מקביל במישור האישי. לעומת זאת, היחסים הלבביים והחמים שנוצרו בין קלרמן לגריפל ובין הכט לשטרנבוך סללו את הדרך להמשך הפעילות גם לאחר השלמת המבצע המקורי. כך היה באיסטנבול, שם דעכה הפעילות המשותפת רק לאחר שקלרמן העתיק את מקום מושבו לבוקרשט; כך היה גם בשווייץ, שם גלשה הפעילות המשותפת עמוק לתוך התקופה הבתר-מלחמתית. נראה אפוא כי מידת 'הכימיה האישית' שנוצרה בין הפעילים הרוויזיוניסטים לאלה האגודאים קבעה את משך הפעילות ואת דפוסייה לא פחות מהעניינים המעשיים שעמדו על הפרק.

אחרית דבר

במאמר זה נדונו המניעים להיווצרותן של כמה שותפויות נקודתיות בין התנועה הרוויזיוניסטית לבין אגו"י בשנות המלחמה ומעט לפנייה; בסיכומי יש מקום לבחון כיצד נתפסו השותפויות הללו בעיני הפעילים שנטלו בהן חלק. רבים מהם כבר הלכו לעולמם, אך השאלה נדונה בכתביהם. אחרים היו מוכנים לדבר על כך בשיחות עמי או בראיונות שהעניקו בהזדמנויות שונות.

זאב ז'בוטינסקי ויעקב רוזנהיים לא השאירו אחריהם התבטאויות ברורות בעניין שיתוף-הפעולה ביניהם, אולם מתוך כתביהם אפשר להסיק כי כל אחד מהם מצא בחברו שותף למשימה הספציפית בלבד. כשנשאל רוזנהיים בשנת 1942 מדוע אגו"י מעדיפה פעילות נפרדת בענייני הצלה, הוא ענה כי על-פירוב הארגונים היהודיים האחרים, ובעיקר הסוכנות

היהודית והג'וינט, מקפחים את האינטרסים של היהדות החרדית. הילכך לא צידד רוזנהיים בשיתוף-פעולה עם כל תנועה – ובכללן גם זו הרוויזיוניסטית – לאורך זמן.⁷¹

ראשי אגו"י, הרבנים קלמנוביץ וסילבר, אינם עוד בחיים, ונראה כי לא התבטאו בכתב בעניין השותפות עם חברי משלחת האצ"ל בארצות-הברית. אולם הלל קוק, כאשר נשאל בדבר המניעים לשותפות, השיב: 'אני הייתי משתף או פעולה עם השטן בכדי להציל יהודים'. כשנשאל מדוע לדעתו נכונו חברי אגו"י לבוא בשותפות זמנית עמו, הוסיף ואמר: 'ואני מקווה שגם הם היו מוכנים לעשות אותו דבר!'.⁷² במילים אחרות, מבחינתו היתה השותפות אמצעי להשגת מטרה, ולא היתה כל משמעות לעמדות האידאולוגיות שהחזיקו בהן שותפיו. תמונה זו משתנה בשני המקרים האחרונים. כאמור, באגרותיו של יעקב גריפל אין זכר לפעילות המשותפת עם הרוויזיוניסטים, אולם מעזבונותיו של יוסף קלרמן נותרו כמה עדויות ששבה ומשתמעת מהן בעקביות אותה נימה: קלרמן ראה בגריפל אדם בעל אוריניטציה הקרובה לשלו בנושאים רבים, ובהם הסוגיה הבווערת של התקופה: הדרך הטובה ביותר לקדם את עניין ההצלה. משום כך גישרו השניים במהרה על הפערים האידאולוגיים שהפרידו ביניהם, אף שכל אחד מהם היה מוכן להודות בעצם קיומם של אותם פערים.⁷³

שתי הדמויות האחרונות – ראובן הכט ויצחק שטרנבוך – יצרו את השותפות הייחודית ביותר מבין כל השותפויות שנדונו כאן. בני הזוג שטרנבוך הלכו מזמן לעולמם, אולם על יחסם לשותפות אפשר ללמוד ממפגש שנערך בין בתם לבין הכט לאחר מותה של רחה שטרנבוך. במהלך הפגישה ביקשה האישה מהכט לספר לה על פעילותו המשותפת עם הוריה בשנות המלחמה – פעילות שעל פרטיה מעולם לא שמעה מפייהם. הפרט היחיד שאכן נודע לה מהוריה היה משפט ששמעה לא פעם, ולפיו העובדה שהכט, באופן אישי, צידד באותו קו של 'הצלה מעל לכול' שבו תמכו שניהם, אפשרה את פעילותם המשותפת וההדוקה עם אדם חילוני, שנוסף לכול היה גם ציוני ורוויזיוניסט.⁷⁴

הכט עצמו התבטא בעניין זה בפתחות אופיינית:

שיתוף-הפעולה בינינו התחיל כדבר פרגמטי שהיה מבוסס על אידאולוגיה משותפת. לא אידאולוגיה פוליטית או רעיונית, אלא אידאולוגיה הקובעת שיש להציל יהודים מבלי לשאול הרבה שאלות. הלל קוק אמר שבכדי להציל יהודים הוא היה מוכן לשתף פעולה עם השטן. גם אנחנו – שטרנבוך ואני – אמרנו זאת, אלא שב'שטן' התכוונו לנאצים ולאחיהם, לאנשים כמו מוסי. לי לא היה חשוב שהשטרנבוכים לא היו ציונים.

71. Henry Feingold, 'Who Shall Bear the Guilt for the Holocaust: The Human Dilemma', *American Jewish History*, 68 (1979), p. 275

72. ריאיון טלפוני של המחברת עם הלל קוק, 26.7.1990.

73. ראו מאמריהם של משה קרונוה ושל שלמה שיטנוביצר בתוך: משה מנור (עורך), יוסף קלרמן: דיוקן, ירושלים, 1987, עמ' 12-15.

74. ראו: Friedenson & Kranzler, *Heroine of Rescue*, pp. 54-55; ריאיון המחברת עם ד"ר ראובן הכט, חיפה, 22.8.1990.

להם לא היה חשוב שהייתי רוויזיוניסט חילוני. כולנו היינו 'אוהבי ישראל'. דרכם בחיים לא היתה דרכי ודרכי לא היתה דרכם, אבל דרכינו הצטלבו במשך מספר שנים. בשנים אלה דאגנו יחד לכך שיישארו בחיים יהודים אשר יוכלו להמשיך בכל דרך שהיא לאחר המלחמה, ורק שיישארו קודם בחיים.⁷⁵

הצטלבות דרכיהן של אגו"י ושל התנועה הרוויזיוניסטית בשנות השלושים והארבעים היא פרשה מיוחדת במינה. היא מחזקת את הידוע לנו על 'שותפויות מוזרות', ומאשרת את הקביעה כי 'Politics makes strange bedfellows'. אך מעל לכול, היא הוכחה לטענה שהשותפויות המוזרות ביותר הן לעתים תוצאה טבעית של ברית המבקשת לחזק את הניגוד בין הגורמים ולא את המשותף ביניהם. כי הרי הכול יודעין ש'השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר, בונין [ביחד] את הכותל באמצע'.⁷⁶

75. ריאיון המחברת עם ד"ר ראובן הכט, חיפה, 22.8.90.

76. בבא בתרא, ב"ב.